

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

Život i položaj žene u derviškoj zajednici

Studentica: Žana Tkalčić

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Marijana Belaj

Zagreb, listopad 2018. godine

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Život i položaj žene u derviškoj zajednici* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice izv. prof. dr. sc. Marijane Belaj. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studentice

Sadržaj

1. Uvod.....	5
1.1 Metodologija istraživanja	6
2. Obilježja sufizma	8
2.1 Derviški zikr	16
3. Položaj žene u islamu	18
3.1 Muško ženska prava i odnosi u islamu.....	21
3.2 Odijevanje žena u islamu i u derviškoj zajednici	25
4. Derviška zajednica rifajskog reda	29
5. Derviška zajednica nakšibendijskog reda	32
6. Dervišane koje su obilježile povijest.....	40
7. Položaj žene u derviškoj zajednici	44
8. Obred inicijacije	50
9. Zaključak.....	53
10. Popis literature i izvora	55
11. Popis kazivača i kazivačica	57
Sažetak	58
Abstract	59

1. Uvod

Rabi'a bint Isma'il al-Adawiyya je bila velika islamska mističarka i pripadnica sufizma koja je živjela u 8. st. u Basri gdje je bila prodana kao ropkinja te je kasnije bila oslobođena i provela život živeći povučeno i skromno. Evo njezinih riječi vezanih uz iskrenu ljubav prema Bogu bez potrebe za osobnom koristi:

„Ja Te volim dvjema ljubavima: ljubavlju koja teži sreći mojoj i ljubavlju koja je doista dostojna Tebe. Što se tiče ljubavi za moju sreću, to je ljubav da ja mislim samo na Tebe i ni na koga drugog. A što se tiče ljubavi koja je dostojna Tebe, to je da koprene padaju i ja Te vidim. Nikakva slava meni ni zbog jedne ni zbog druge ljubavi, nego slava Tebi, i za ovu i za onu. O Bože moj, sve što si mi namijenio od zemaljskih stvari, daj svojim neprijateljima; a sve što si mi namijenio u budućem životu, daj Svojim prijateljima; jer meni si Ti dovoljan...“ (Meyerovitch prema Mujkić 2009: 139)

Hazreti¹ Rabija bila je među prvim ženama sufijama te su uz nju vezane mnoge sufijske priče. Živjela je slobodno i „tragala za uzvišenim ljepotama svoga gospodara, žudeći za njegovom blizinom“ (Voloder-Strinić 2017: 57). Ona je jedina žena koju je perzijski pjesnik Feridudin Attar spomenuo u svom djelu *Životopis evlija*. Četiri stoljeća nakon Rabije, Attar je zapisao da i žene mogu biti nositeljice duhovnosti kao i muškarci (ibid.).

U radu se bavim pojedinim obilježjima sufizma, sastavnog dijela islamske religije. Sufizam je pojam koji dolazi od arapske riječi *tesawwuf* što označuje askezu, a izveden je od riječi *ṣūfī* koja označava asketu, odnosno čovjeka obučenog u vuneno odijelo; na arapskom *suf* označava vunu (Krlježa 1977b:720). *Tesawwuf* je, dakle, pojam za sufizam ili dervišluk, odnosno posebnu disciplinu u okviru islamskog nauka. Predmet istraživanja je uvid u život i položaj žena u derviškoj zajednici s posebnim naglaskom na punopravne pripadnice derviške zajednice. Pritom propitujem načine na koje one postaju punopravnim pripadnicama zajednice, njihove dužnosti u zajednici te razlikuju li se od ostalih pripadnica u zajednici. Rad se temelji na terenskom istraživanju koje je uključilo neformalne razgovore i polustrukturirane intervjuje kao i prisustvovanje obredu „Godišnjica“ u derviškoj zajednici Rifaja u romskom naselju Pehlin u Rijeci, te višednevni boravak u Bosni i Hercegovini, točnije u Sarajevu i okolici gdje je *tesawwuf* vrlo zastupljen. Posjetila sam tekiju u Kaćunima

¹ Hazreti je počasna titula kojom se izražava poštovanje, a u doslovnom prijevodu s perzijskog znači "prisutnost", odnosno "prisutan".

koja je ujedno i najveća tekija na području Bosne i Hercegovine. Uz općenit položaj žene u islamu, posebno sam se usmjerila na raznorodna pitanja vezana uz njihov život i položaj u derviškoj zajednici te uz samu zajednicu, npr. postojanje razlika između dužnosti djevojčica i dječaka u zajednici, omjer zastupljenosti muškaraca i žena u derviškoj zajednici, prisustvo žena u obredima, posebnosti u obrednom i svakodnevnom odijevanju, odnos između muškaraca i žena te odnos dervišana prema šejhu ili njihovom učitelju i dr. Cilj istraživanja je ponuditi što konkretniju i realniju sliku o involviranosti žena unutar derviške zajednice te o razlikovnim osobinama njihove afirmacije i života unutar zajednice u odnosu na muškarce, kao i u odnosu na žene koje ne pripadaju derviškom redu u kojem žive.

Literatura koju sam koristila odnosi se općenito na položaj žene u islamu, s tim da sam se pokušala usredotočiti na islam prisutan u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Tako sam dijelove rada temeljila na Kuranu i člancima koji objektivno sagledavaju za ovaj rad relevantne teme u okviru islama. U jednom dijelu rada koristila sam i literaturu spisateljice koja je aktivistica i naglašava svoju autobiografsku poziciju vezanu uz islam na području koje nije toliko vezano za područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Rad se sastoji od uvodnog dijela gdje predstavljam temu istraživanja, a nakon toga slijedi pregled metodologije istraživanja u kojem pojašnjavam kako sam se približila temi te kronološki opisujem terenski rad. Potom uvodim u temu sufizma općenito pri čemu se oslanjam na literaturu različitih autora koji su se bavili sufizmom i dervišlukom, ponajviše autorice Voloder-Strinić koja je ujedno bila i jedna od mojih kazivačica na terenskom istraživanju. Zatim se bavim muško-ženskim odnosima i pravima žena u islamu, a najviše se usredotočujem na dvije derviške zajednice koje sam istraživala u naselju Pehlin u Rijeci te u mjestu Kaćuni u okolici Sarajeva. Slijedom proučene literature i istraživačke građe s terena, na koncu donosim sam zaključke o životu i položaju žene u derviškoj zajednici koji se nikako ne mogu jednoobrazno tumačiti.

1.1 Metodologija istraživanja

Interes za ovu neistraženu temu pobudio je članak o kulturnoantropološkom istraživanju Željke Petrović, Tihane Rubić i Petra Bagarića objavljenog u časopisu *Zarez* 2008. godine „Biti derviš u Hrvatskoj“ (Petrović et al. 2008). U okviru seminarskog rada na kolegiju izv. prof. dr. sc. Marijane Belaj *Oblici religioznosti u suvremenim socokulturnim procesima* s kolegicama Anom Rajić i Anjom Novaković otvorila sam pitanje afirmacije žene u derviškoj zajednici. Zahvaljujući prije svega stručnoj pomoći istraživača teme derviša dr. sc.

Tihane Rubić, dr. sc. Petra Bagarića i dr. sc. Rosane Ratkovčić te razgovoru sa šejhom Osmanijem (Rijeka), približile smo se derviškoj zajednici smještenoj u naselju Pehlin u Rijeci. Za planirano terensko istraživanje pripremile smo se i detaljnijim istraživanjem literature. Terensko smo istraživanje provele 29. prosinca 2017. u Rijeci u naselju Pehlin kod derviškog reda rifaja, gdje smo provele polustrukturirane intervju s nekoliko dervišana od kojih su neke i supruge derviša, te sa šejhom derviške zajednice koji je njihov glavni predstavnik u Pehlinu. U Pehlinu smo tada i prisustvovala obredu za nedavno preminulu dervišanu. Istraživanjem u Pehlinu smo nastojale dobiti širu sliku o cjelokupnom naselju gdje obitava derviška zajednica, a ne samo o jednoj od tekija, kako bismo bolje razumjele položaj žena te razlike među njima ako one postoje. Nakon terenskog istraživanja u Rijeci, u travnju 2018. godine samostalno sam nastavila istraživanje i produbljivanje teme u Sarajevu i okolici, točnije u mjestu Kaćuni u tekiji Mesudiji koja je ujedno najveća tekija na području Bosne i Hercegovine, čiji su derviši članovi Nakšibedijskog derviškog reda. Jedan dan terena provela sam u Mostaru gdje sam posjetila malu tekiju u središtu grada, te tekiju Blagaj na vrelu Bosne bektašijskog derviškog reda koja je osim kao dugogodišnja očuvana vjerska građevina vrlo poznata kao turističko mjesto.

Uz već spomenute polustrukturirane intervju, moj metodološki pristup uključio je promatranje sa sudjelovanjem u obredu u riječkom Pehlinu 29. prosinca 2017. na kojemu sam prisustvovala s kolegicama, te u više obreda na kojima sam samostalno prisustvovala 19. i 22. travnja 2018. u Kaćunima. Istraživanja na terenu uključila su i analizu prostora u kojem zajednice obitavaju tj. naselja i tekije.

U istraživanje sam krenula s premisom da vjerojatno postoje razlike u položaju žena u derviškoj zajednici u odnosu na muškarce te također u ulozi žena dervišana u zajednici s obzirom na njihove zadatke u odnosu na žene pripadnice zajednice koje nisu postale dervišanama. Također su me zanimala razlike i sličnosti između redova rifaja i nakšibendija te sam pokušala usporediti život dervišana u dvije tako bliske, a opet tako daleke zajednice. Pokušala sam istražiti jesu li dervišane involvirane u zajednicu i koliko te u kojim se aspektima razlikuje njihova uloga u zajednici u odnosu na muškarce, ako se uopće razlikuje. Moj metodološki pristup omogućio mi je uvid u razlike između kazivanja i obrednih praksi, razlike između redova rifaja i nakšibendija te, konačno, u važne pojedinosti u cjelokupnom načinu života i položaju dervišane u derviškoj i široj zajednici.

2. Obilježja sufizma

Sufizam je pojam vezan uz islam, askezu i mistiku, koristi se od 19. st., a uveo ga je njemački profesor F. A. D. Tholuck (Mujkić 2009: 135). Kao što je već navedeno, pojam sufizam dolazi od arapske riječi *tesawwuf* što označuje askezu. Hafiz Sehl ibn Abdullah et-Tusteri, sufija koji je djelovao prije nastanka sufijskih tarikata², opisuje *tesawwuf* ovako:

„*Tesawwuf* nije nikakva oficijelna šema i ceremonijal, a niti određena znanost, nego lijepo ponašanje i duhovne vrline (ahlak). Da je *tesawwuf* ceremonijal, ljudi bi ga mogli uvježbati, a da je znanost, mogli bi ga naučiti. Međutim, *tesawwuf* je usvajanje Allahovog ahlaka. Ti nisi u stanju prihvatiti Božanski ahlak putem nauke i ceremonijala.“ (Voloder-Strinić 2017: 154)

Tesawwuf opisuje put sufija ili derviša kroz ljubav, skrušenost, služenje, ekstazu, borbu protiv sebe i vlastitog ega. Kao mnoge islamske znanosti i discipline, i *tesawwuf* potječe iz vremena Alahovog poslanika (Serin 2004: 11). Pojam *tesawwuf* se među orijentalistima koristi od 19. st. Kako je navedeno, „pojam je izveden od riječi *şûfî* koja označava asketu. *Şûfî* su bili prvi asketi, odnosno zanesenjaci i lualice, pobožni ljudi koji su odbacili svjetovnu raskoš i oblačili se u jednostavne odjevne predmete načinjene od vune“ (Krlježa 1977b: 720). Prema nekim drugim mišljenjima, „pojam *tesawwuf* dolazi od riječi *safa* čiji je smisao čistoća odnosno pročišćenje ili pak od riječi *ehlul-saff* koja označava ljude koji mole u prvom redu“ (Tanasković prema Mujkić 2009: 135). Sufije su također poznati kao derviši. „Riječ *derviš* dolazi od turske riječi *derviş* koja također označava člana muslimanskog vjerskog reda, odnosno monaha, prosjaka čiji je život isključivo posvećen duhovnosti i molitvi“ (Krlježa 1977a: 301). Sufizam se temelji na dvije postavke. Jedna je pobožno izvođenje obreda koje proizvodi milost duhovne nadosjetilne realnosti, a druga je znanje srca koje stvara duši mudrost utemeljenu na iskustvu. Sufije smatraju da im znanje srca označava put prema Bogu (*Tekija Blagaj-Medžlis Islamske Zajednice Mostar* [s.a.]).

Kako navodi Z. Mujkić,

„prema nekim izvorima poput onoga Abua Nasra al Sarraga al-Tusija koji je umro 1063. godine podrijetlo sufizma se smješta u doba Poslanika Muhammeda i njegovih sljedbenika, te njihovih potomaka. Oni su, kao uostalom i svi prvi muslimani, bili

² *Tariqa* (arap. put, staza) označava put k Bogu, to jest put sufizma, a također se koristi i kao naziv za bratstva – organizirane zajednice sufija pod vodstvom jednog učitelja.

izrazito pobožni. Abu Nasr al Sarrag al-Tusi piše i o sofi, prostoriji u jednoj velikoj džamiji u Medini, gdje je Muhammed okupljao svoje sljedbenike i poučavao ih odnosu prema Bogu, bližnjima i članovima islamske zajednice, tamo su provodili noći u razmišljanjima o duhovnom životu“.

Al Qushairi je u svome djelu *Al-Risalat al Qushairiyya (Poslanica sufijima)* govorio o sufizmu dokazujući svoj stav navodima *Kurana, hadisa* (Muhammedovi govori i djela) ili pisanjem o događajima iz života nekih poznatih sufija. Smatrao je da je važno naglasiti kako se neki ljudi predstavljaju kao sufiji te time šire svoj nauk, a da nisu obučeni na pravilan način (Hamidullah prema Mujkić 2009: 136).

Prema Špehar,

„sufizam označava djelovanje prema Božjim zapovijedima i propisima, a to je moguće samo s predanom ljubavlju. Sufiji tako Boga stavljaju ispred svih i svega, a njih pročišćava Božja ljubav. Sufiji su protiv intelektualizma, ali se u načelu drže prakse koju naučava Kuran te naglašavaju Kuran kao temelj mističnog naučavanja u kojem pronalaze stadije kroz koje prolazi ljudska duša, a temeljni stadiji su Božja blizina i Božja transcendencija koje moraju uvijek biti zajedno jer nema iskustva Božje transcendencije bez iskustva Božje blizine. U mistici islama vrlo veliku ulogu ima molitva ili izgovaranje 99 Božjih imena koja sva sadrže Božje atribute koji prebivaju u čovjeku. Sufiji se trude oponašati proroka Muhameda, a za njega je karakteristično da se osjeća poslanim i predanim poslanju te Božjem vodstvu. Da bi to mogli moraju biti molitelji jer kroz molitvu imaju iskustvo trajne prisutnosti Boga.“ (Špehar 2010: 70)

Špehar navodi da „molitva u sufizmu sadrži takav ritual da zapravo duša i tijelo mole u istom ritmu te je molitva susret s Bogom gdje se molitelj nalazi oči i oči s njim, a vrhunac molitve je ekstaza. Postoje dvije faze molitve. Jedna je blizina s Bogom, a druga sjedinjenje s njim te se u njoj dolazi do osjećaja da Bog sam moli u molitelju. Bit sufijske mistične molitve nije ni molba ni prošnja nego vječna pohvala Boga“ (Špehar 2010: 72).

Sufizam je imao vrlo važan utjecaj na javni, kulturni i obrazovni život islama. Priznat je kao vjerska disciplina zahvaljujući All-Gazzaliju, islamskom teologu i mistiku, koji je uspio pomiriti islamsko pravovjerje i spekulativni misticizam, odnosno sufizam koji na taj način ulazi u područje takozvanog pozitivnog islama i njegovih pravovjernih učenja (Krlježa

1977b: 720). Njegov doprinos je važan jer je prije svog iskustva derviškog života uživao ugled vodećeg islamskog učenjaka, koji je bio pravnički i teološki obrazovan u okviru ortodoksnog islama. Postavši dervišem posvetio je sav svoj intelektualni rad oživljavanju vjerskih nauka te osigurao sufizmu ravnopravno mjesto s ortodoksijom kao i s intelektualizmom (James prema Mujkić 2009: 138).

Al-Ghazzali o sufizmu u svojoj autobiografiji piše:

„Znanost sufija teži za tim da odvoji srce od svega što nije Bog, te da mu kao jedino zanimanje omogući meditaciju o božanskom biću. Budući da je meni teorija lakša od prakse, čitao sam određene knjige dok nisam shvatio sve što se može naučiti proučavanjem i slušanjem onoga što drugi govore. Tada razabrah kako je ono što se isključivo odnosi na njihovu metodu upravo nešto što se ne može shvatiti proučavanjem, nego samo zanosom, ekstazom i preobražajem duše. Kolika je na primjer razlika između poznavanja definicije zdravlja sitosti, te njihova uzroka i uvjeta, i stvarnog zdravlja ili sitosti. Sasvim je drugo znati u čemu se sastoji pijanstvo – stanje izazvano parom što se diže iz želuca – i istinska pijanost. Pijan čovjek bez sumnje ne zna ni definiciju pijanstva, ni ono što ga čini zanimljivim za znanost. Budući da je pijan, on ne zna ništa; dok liječnik, premda nije pijan, dobro zna u čemu se sastoji pijanstvo, te koji su njegovi preduvjeti. Jednako tako postoji razlika između poznavanja prirode apstinencije i činjenica da netko jest apstinent ili da mu je duša odvojena od svijeta. – I tako naučih ono što su me o sufizmu mogle naučiti riječi, no ono što je preostalo nije se moglo naučiti ni proučavanjem ni kroz uši, već isključivo predavanjem jastva zanosu i vođenjem pobožnog života.“ (James prema Mujkić 2009: 138)

Al-Ghazzali ovdje govori da se sufizam i njegov put ne mogu shvatiti pojmovnim razmišljanjem već samo iskustvom. Govori o iskustvu sufija kao neizrecivom zanosu koji kao istina postoji samo za njega samoga, koliko je duša koje kroče putem spoznaje toliko je i različitih puteva, a taj zanos koji se ne može opisati riječima i pojmovima jest ključ ukupnog misticizma, odnosno u njemu leži tajna sufizma (Mujkić 2009: 138).

Pojam tarikata odnosno *tariqa*, prema Mujkić, „označava put k Bogu ili pak bratstvo, tj. organiziranu zajednicu sufija pod vodstvom jednog učitelja, šejha odnosno *shayha* ili *pira*“ (Mujkić 2009: 140). U devetom stoljeću tarikat je označavao metodu moralne psihologije u svrhu praktičnog upućivanja osobe u mistična osjećanja. Kasnije je riječ zadobila novo

značenje kao naziv za sustav obreda za duhovno uzdizanje zajednice u raznim mističnim (derviškim) redovima. Pripadnik tarikata se priprema za stanje duhovne koncentracije, preko koje će u osami doživjeti stanje opažanja zbilje u vlastitom srcu. Tarikat je naziv za manje ili više organizirane skupine čiji je život zasnovan na nizu posebnih pravila, pored uobičajenih pravila pridržavanja islama, koje imaju određene karakteristične osobine i načine u oblačenju, načinu izvođenja molitve ili zikra, te imaju drugačiji pristup razumijevanju, shvaćanju, tumačenju i prihvaćanju islama. Najvažniji dio islama je iskren govor. U povijesti *tesawwufa* zabilježeno je oko dvjesto tarikata koji se djelomično razlikuju, ali u suštini teže postizanju istog cilja (Serin 2004: 11).

Prema Mujkić,

„pristup osobe u tarikat započinje tako da pripravnik, takozvani *murid*, dobije pripremni zadatak od starješine, odnosno šejha. Zadatak zavisi o sposobnosti učenika i njegovoj duhovnoj potrebi, za svakoga je njegov zadatak drugačiji i specifičan. Nakon toga *murid* daje prisegu, odnosno *bejat* na svečanosti primanja“ (Nasr prema Mujkić 2009: 140).

Tom se prisegom osoba zavjetuje i obvezuje na poslušnost svom vladaru, u derviškoj zajednici šejhu, a istovremeno mu daje pravo da odlučuje o njenim osobnim problemima i životu te se zavjetuje da će bez obzira na to svidjelo joj se to ili ne biti poslušna u svemu što joj nalaže vjerski vođa (Mernissi 2005: 63).

Kako navodi Mujkić,

„*Murid* sjeda pred šejha, stavljaju ruke jedan na drugoga, pripravnik se potpuno predaje šejhu, koji je od tog trenutka njegov učitelj odnosno *murshid*. Prisega se zapravo preko šejha daje Alahu odnosno Bogu. Šejh ima jako važnu ulogu u životnom putu učenika, on prilagođava zadatke njegovim sposobnostima i duhovnim potrebama, a učenik mu duguje apsolutnu poslušnost. Ako se učenik tijekom određenog vremena prilagodi duhovnim disciplinama koje se od njega traže, on može odjenuti haljinu sufija i pristupiti tarikatu. Učenik se mora osloboditi vlastitih ciljeva, ponosa, napustiti dosadašnji i započeti novi život, srca otvorena traganju za Bogom. Šejh pomaže pri ovoj duhovnoj transformaciji i preko njega će učenik inicijacijom biti obdaren posebnom milošću, *barakah*, koja se prenosi s učitelja na učenika. Inicijacija u sufijski red i prihvaćanje šejhova učenja budućim dervišima označava ulaženje u vezu koja

nadilazi i smrt. Između učitelja i učenika postoji izrazito čvrsta veza koja se ne prekida čak ni nakon učiteljeve smrti. Njegovo duhovno vodstvo, *irshad*, se nastavlja u srcu učenika“ (Nasr prema Mujkić 2009).

Prema kazivanju dervišane Sabine Voloder-Strinić, moje kazivačice, ako derviš ili dervišana dobiva novog šejha jer je prijašnji preminuo, mora ponovno dati *bejat* ili zakletvu novom šejhu koji je nasljednik prvog. Kazivačica spominje da je njoj njen šejh rekao da ona ima dva šejha jer osim svog šejha ima supruga koji je također šejh te da tako može tražiti podršku od svakoga od njih. Tako je pri davanju *bejata* na inzistiranje svog prvog šejha poljubila ruku svog muža, a ne njegovu kao što je uobičajeno.

Kod derviša, izuzev vježbanja unutarnjeg savršenstva, postoji i vanjska, odnosno obredna dimenzija pobožnosti. Vanjska dimenzija se odnosi na obavljanje vjerskih dužnosti koje su propisane Šerijatom odnosno *Shari'ahom*, Božjim zakonom u Kuranu koji je najvažnji zakon u životu muslimana, te ga svaki musliman u svom životu treba što bolje slijediti. Dva ključna pojma u životu muslimana su *halal* (dopušteno) i *haram* (zabranjeno) te vrijede za sve muslimane u svim dijelovima svijeta i zahvaćaju sva područja života. Postoje utvrđena pravila koja određuju kako treba misliti, osjećati, djelovati, što treba izbjegavati, a što primjenjivati u privatnom i javnom životu (Hirsi Ali 2009: 65). Šerijat sadržava sve aspekte vjerskog djelovanja: razumijevanje, moralno i vjersko ponašanje, govor i osobnu pobožnost. Molitva ima vrlo bitnu ulogu, bilo da je propisana ili spontana, doživljavaju je kao neku vrstu meditacije. Šerijat je okvir prema kojemu derviš djeluje i ostvaruje odnose, stoga derviši nikada nisu težili da budu zakon sami sebi ili drugima. Obredi i molitve, odnosno duhovna disciplina i razmišljanja su samo dio derviškog života. Njega karakteriziraju i djelatnosti vezane uz zajednicu stoga su mnogi derviši učenjaci, umjetnici, doktori, znanstvenici, državnici. Oni su dužni zalagati se za zajednicu na materijalnom, psihološkom, socijalnom i misionarskom planu. Posebno su osjetljivi na socijalnu pravdu. U tome se može vidjeti da se u sufizmu izjednačuje spoznajna i zakonska dimenzija. Šerijat je također put koji započinje pokornošću, odnosno robovanjem³ Alahu te se na tom putu moraju primjenjivati određena pravila i obaveze. Sastoji se od tri dijela, s to su *ilum* ili znanje, *amel* ili pokornost (još i *ibadet*) i *ihlas* ili iskrenost, čistoća kojom se sve što se radi, radi u ime Alaha. Ta tri dijela moraju biti prisutna istovremeno ili šerijat nije potpun i nije zadovoljeno njegovo značenje i svrha. Šerijat su poslovi, riječi i odluke koje je Alah putem Poslanika naredio ili zabranio

³ Derviši za sebe govore da robuju Alahu.

svojim robovima. Ne postoji nijedan problem za koju šerijat nema rješenje. Knjige koje se odnose na šerijat važne su za proučavanje, produblivanje i proširivanje znanja o pravilima, pravima i obvezama u muslimanskoj zajednici. Ako pojedinci ne poznaju obveze i prava šerijata, mogu uzrokovati velike štete pojedinim ljudima, ali i široj zajednici. Tarikat i hakikat (istina) dopunjavaju *ihlas*, treći dio šerijata. *Tesawwuf* se bavi stanjima te postoje brojne knjige koje se odnose na njega, a veliki učenjaci *tesawwufa* navode da je šerijat put vjere te posao koji je potreban robovima. Tarikat je put koji vodi do Alaha, a pritom je to provjeren, utvrđen i organiziran sustav čiji cilj je prilagodba čovjeka, otkrivanje suštine u vjeri i razvijanje privrženosti *tesawwufu* (Serin 2004: 12-14).

U islamskom svijetu postoji na desetine tarikatskih redova. Mujkić navodi da:

„prva čvršća organizacija tarikata započinje tek od 12. st. Među najstarijima i najpoznatijima su *kadirije*, sufijski red nazvan po Abdulu Kadiru Gejlaniju koji je umro 1166. godine, zatim *shazilije*, prema osnivaču Ebuu Hasanu Es-Shaziliju koji je umro 1276. godine te *mawlawije*, koje je osnovao Jalal-ad-Din Rumi koji je umro 1273. godine. Zajedno s rufajjskim, bedevijskim, desukijskim, jesavijskim, čištijskim, kubravijskim, suhraverdijskim, halvetijskim i nakšibendijskim redom čine 12 temeljnih, odnosno priznatih tarikata“ (Nasr prema Mujkić 2009: 141).

Razlike među njima očituju se uglavnom u primjeni šerijata i određenim propisima, no ujedinjeni su u svom osnovnom cilju. Sufijska bratstva se razlikuju prema svojoj vanjštini, načinu zazivanja božjeg imena, njihanja tijela, odnosno glava ili vrćenja u krug. Na primjer, mevlevijski red koji je osnovao Rumi naziva se „*derviši koji se vrte u krug*“ upravo zbog te njihove posebnosti pri izvođenju obreda koji zapravo označuje kretanje zvijezda. Posebnost reda rifaja leži u specifičnom ponavljanu riječi *Hu* koja znači *On* i odnosi se na Allaha, stoga su oni poznati kao „*derviši huktaši*“. Specifičnosti svakog derviškog reda imaju svoju unutarnju duhovnu vrijednost. Spominjanje Boga, odnosno *ziker* ili *dhikr* vrlo je važna metoda za sufijsko duhovno uzdizanje i smatra se da činjenje zikra srcem i jezikom odvaja čovjeka od svega ljudskoga, odnosno svjetovnih misli koje ga zaokupljaju, te približuje Bogu (Nasr prema Mujkić 2009: 141).

Derviški redovi imali su značajnu ulogu u političkoj, društvenoj i religijskoj povijesti Otomanskog Carstva šireći se na Balkanski poluotok, pa bi tako religijska povijest islama bila nepotpuna kada se ne bi govorilo o duhovnom i materijanom značaju te ostavštini derviških redova na tom području (Norris prema Henig 2014: 99). Danas se nažalost mnogi derviši te

njihovi učitelji šejhovi u Bosni i Hercegovini nose s gubitkom povijesnih derviških učenja zbog nekontinuiranog širenja znanja kroz razdoblja političkih zabrana derviških zajednica (Henig 2014: 100). Henig u svom istraživanju i radu navodi povjesničara Cana koji je zajedno s drugim povjesničarima dokumentirao važnost derviških tekija „kao mjesta povezanosti, meditacije i svakodnevne diplomacije koja i danas imaju posebnu važnost“ (Henig 2016: 82). Osim zajedničkih molitvi i spominjanja Boga za vrijeme zikra od iznimne važnosti je zajedničko blagovanje za *sofrom*, okruglim stolom na podu, te razgovori među članovima zajednice za vrijeme jela. Sofra je ritualno mjesto koje je važno za društveni život tekije te se za vrijeme tih razgovora derviške podučava religioznom, moralnom i etičkom dobru. Glavnu riječ ima šejh te je u derviškoj zajednici usmena predaja forma pripovjedačke naracije koja je vrlo cijenjena te označava prijateljstvo, razgovor i povezivanje. U derviškoj zajednici prisutno je veliko gostoprimitstvo, darežljivost i posluživanje bilo koje osobe koja se nađe u tekiji te se ne radi razlika između pripadnika zajednice i posjetitelja (Henig 2016: 83-86). Prema Henigu, ali i iz vlastitog istraživanja i iskustva derviška zajednica je otvorena te rado prihvaća svakog pojedinca bez obzira na dob, spol ili struku.

U tekijama je šejh osoba koja „preuzima odgovornost na sebe kao školski učitelj te on čisti i polira zahrđala srca, postavlja vjerske stavove u srce učenika i on je duhovni učitelj koji učenicima pokazuje put prema njihovim sposobnostima. Osim što jača uzajamnu pomoć, ljubav i bratstvo među učenicima, mora učvršćivati i islamsko bratstvo s članovima drugih tarikata“ (Serin 2004: 24-25).

Prema kazivanju šejha Luana Strinića, da bi derviš postao šejh, on mora proći školovanje, dobiti dopuštenje svojega šejha da može podučavati druge derviške, a dozvola mora doći i od Alaha što se može dogoditi putem sna. Šejh mora posjedovati i posebne osobine poput mudrosti, dostojanstva, skromnosti, spremnosti da pomogne, utješi, poveže ljude slogom i ljubavlju i sl.

U odnosu na šejha, derviš je učenik, osoba koja je pristupila tarikatu i nema posebne razlike je li to muškarac ili žena. Postoje elementarna pravila ponašanja derviša u tekiji, a ona su izražena u priručniku koji sadržava pravila odnosa između šejha i derviša. Neka od pravila uključuju zapis o tome tko će pripremati i posluživati čaj u tekiji, kako poljubiti šejhovu ruku, kada ustati ako šejh uđe ili napusti prostoriju i dužnost održavanja kontakta očima sa šejhom za vrijeme molitve zikra. Poslovi koji se ubrajaju u svakodnevne derviške obveze u tekiji podrazumijevaju pripremu drva, čišćenje, pripremu jela i pića, prevođenje i uređivanje

tekstova. Derviši si također međusobno pomažu u učenju pravilnog ponašanja za vrijeme zajedničke molitve zikra koji je najvažniji događaj u tekiji (Henig 2014: 105).

Iako se u derviškoj zajednici govori o stoljetnoj tradiciji i kontinuitetu, od prošlosti pa do danas dogodile su se promjene u izvođenju zajedničke molitve. Zikr se danas izvodi mnogo glasnije i dinamičnije nego prije. Henig je u svom istraživanju utvrdio da je današnji zikr petnaestak minuta kraći od nekadašnjeg zbog bržeg tempa kojim se izvodi (Henig 2014: 105).

Prema kazivanjima, Islamska zajednica u potpunosti priznaje dervišku zajednicu te su svi tarikatski redovi pod njenim okriljem. Prema članku 71. *Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini* u okviru Islamske zajednice organiziraju se tarikatski redovi. U okviru istoga članka *Ustava* donesena je i „Uredba o tarikatskim redovima“ u kojoj se u članku 2. navodi da se

„osnivanje tarikatskih redova vrši autonomno u skladu s pravilima tarikata, a aktivnosti tarikatskih redova moraju biti u skladu s šerijatskim propisima. Članovi tarikatskih redova dužni su poštovati organiziranu strukturu i normativne akte Islamske zajednice te čuvati ugled islama i Islamske zajednice u cjelini.“

U *Ustavu* stoji da su tarikatski redovi, šejhovi i derviši u Bosni i Hercegovini njeni ravnopravni članovi. U Hrvatskoj, Islamska zajednica je pod okriljem Islamske zajednice Bosne i Hercegovine te po *Statutu Islamske zajednice u Hrvatskoj*, za hrvatsku Islamsku zajednicu vrijedi *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, kao i „Uredba o tarikatskim redovima“ koja je donesena u Bosni i Hercegovini. Sabor Islamske zajednice u Hrvatskoj usvojio je 2017. godine tekst *Manifesta* kojim se izražava jedinstvo i nedjeljivost Islamske zajednice u Hrvatskoj s Islamskom zajednicom u Bosni i Hercegovini. Prema prvom članku *Manifesta*, „Islamska zajednica u Hrvatskoj još jednom ističe princip jedinstva i nedjeljivosti te opredjeljenost jačanja zajedništva s Islamskom zajednicom u BiH, vezujući svoju duhovnost za vrhovnog poglavara Islamske zajednice Reisul-ulemu u Sarajevu“ (*Manifest Sabora Islamske zajednice u Hrvatskoj* 2017).

U Islamskoj zajednici u Hrvatskoj, konkretnije u Rijeci, djeluju derviši iz Bosne i Hercegovine, a derviški red rifaje u Pehlinu, prema kazivanju šejha derviške zajednice, samostalni je derviški red u Republici Hrvatskoj te samostalno djeluje od sedamdesetih godina.

U vrijeme komunizma bile su zatvorene sve tekije u Bosni i Hercegovini no tarikatski redovi udružili su se sedamdesetih godina te su tražili jednaka prava u okviru islamske zajednice. Prema kazivanju šejha (H. O.), u Hrvatskoj je derviški red djelovao u tišini sve do osamostaljenja Republike Hrvatske.

2.1 Derviški zikr

Muslimanska molitva *namaz*⁴ podrazumijeva pet dnevnih molitvi koje propisuje islam: *sabah-namaz* (prije zore), *podne-namaz* (kada je sunce u zenitu), *ikindija-namaz* (poslijepodne), *akšam-namaz* (prije samog zalaska sunca) i *jacija-namaz* (kada padne mrak) (Kalčić 2007: 273-281).

Zikr (zaziv) je molitveni obred koji kao vjerski izraz označava slavljenje Alaha korištenjem ustaljenih fraza koje se ili glasno ili u sebi ponavljaju po obrednom redosljedu. Započinje molitvom, nastavlja se pjevanjem pjesama te uzvicima, a sve to popraćeno je posebnim disanjem i fizičkim pokretima. Duhovne pjesme također se uključuju u ritual zikra. Zikr se odvija u dogovorenim terminima, većinom u večernjim satima u derviškim tekijama, a predvodi ga šejh. *Namaz* je, pak, molitva koja se naklanjava samostalno ili u manjoj grupi pet puta dnevno bez predvodnika molitve. *Namaz* se klanja na različitim mjestima te se često moli u tišini. Svi derviši moraju prisustvovati zikru u tekiji čiji su pripadnici, redovnom okupljanju jednom ili dva puta tjedno po određenom rasporedu tarikata, dok ostali vjernici koji su uvijek dobrodošli, nisu dužni redovno dolaziti na obrede. Osim utvrđenih fraza ponavljaju i proširene odlomke iz Kurana. Zikr se sastoji od mnogostrukih ponavljanja izraza kao što su: *La ilahe illallah* ("Nema Boga osim Alaha"), *Subhanallah* ("Slavljen neka je Alah"), *Al-hamdulullah* ("Hvala Alahu"), *Bismillah* ("U ime Alaha"), *Lillah* ("Sve je Alahovo"), *Allahu ekber* ("Alah je iznad svega"), *Estagfirullah* ("Tražim oprost od Alaha"). Usto, u zazivima se spominje neko od 99 Alahovih imena.

Prema Serin:

„U vrijeme zikra osoba treba sjediti na čistom mjestu, na koljenima, a mjesto na kojem sjedi često se namiriše lijepim mirisom. Kada osoba zikri sama, bolje je odabrati mjesto gdje ima manje svjetla - zikri se uvijek zatvorenih očiju jer se tako otvaraju oči

⁴ *Namāz* (arap. fonol. salah ili salat) je molitva kod muslimana, najznačajniji vid ibadeta.

srca. Za vrijeme zikra na umu treba imati lik učitelja, šejha te zikriti s iskrenošću i istinitošću. U srcu treba neprestano oživljavati značenje i značaj zikra, a iz srca izbrisati sve osim Alaha“ (Serin 2004: 37).

Prije svake molitve u tekijama i kod kuće, obavlja se obredno pranje i čišćenje. Prema Serinu, osoba koja želi biti derviš tj. želi konstantnu bliskost s Bogom, treba težiti tome da bude čista. Derviši se svakodnevno čiste jer se time čiste od svojih grijeha koje su počinili bilo svjesno bilo nesvjesno. Uvijek tako očišćeni, derviši mogu uvijek pristupiti molitvi. Također, ako imaju nečista usta, prije zikra ili molitve trebaju ih oprati vodom. Preporučuje se da se zikr obavlja u džamijama, tekijama ili sličnim posebnim mjestima, kad je god to moguće. Zikr se može uvijek činiti izuzev za vrijeme sna, *namaza* ili *hutbe* (propovijed). Kada se odnosi na duh, zikr znači „sjećanje“, a kada se odnosi na jezik, znači „spomenuti“. U sufizmu to znači ponavljanje Allahovih lijepih imena (Serin 2004), jer, kao što Allah kaže u jednom *kudsi*⁵ *hadisu*⁶: „Ja sam sa svakim ko Mene spominje. Čim Me neko počne spominjati, Ja budem zajedno s njim u toj mjeri, da se usne koje Me spominju miču zajedno sa Mnom.“ (Serin: 2004: 23).

Prema kazivanju šejha Ćazima Hadžimejlića iz mjesta Vukeljići kraj Kaćuna, „nauk o *tesawwufu* i tarikatu se bavi čišćenjem s unutaršnjom spoznajom, a svoje temelje ima u Kuranu. Kroz vid čišćenja i razmišljanja, Allah daje znanje određenim ljudima koji su sposobni da ga nose.“ Važnost *tesawwufa* je u povezanosti uma, srca i duše. Povezanost je moguća, navodi šejh Hadžimejlić, ako je čovjek čist, a čišćenje se postiže obredom zikra, te kroz rad i razmišljanje. Suština zikra je spominjanje imena Alaha te razmišljanje. Kako šejh pojašnjava, kada se poveže spominjanje Alaha s razumijevanjem duhovne blagodati kroz čistoću duše i srca te razmišljanje uma, dolazi se do posebnog stanja unutrašnje ljepote koju čovjek osjeća u sebi. Bit života je u izvođenju zikra te se pridaje velika važnost pokretu. Kretnje moraju postojati radi boljeg osjećaja zikra. Za dervise je važno obavljati dnevni samostalni zikr jer se time hrani duša što je važno kao i dnevni obrok hrane, istaknuo je šejh.

⁵ Oni hadisi koji imaju Allahova značenja, ali Poslanikovim riječima.

⁶ Svaki govor, priopćavanje, novost, obavijest, pričanje, prenošenje, izvještavanje; ono što je Muhammed, rekao, uradio ili vidio da netko čini, pa svojom šutnjom odobrio.

3. Položaj žene u islamu

Muslimanke u Bosni i Hercegovini u vremenu oko 1850. godine bile su aktivno prisutne u skoro svim područjima života. Pisale su knjige, pohađale mejtef⁷, vezle, učile dove⁸, ilahije⁹ i tako dalje. Djecu su poučavale isto koliko i muslimani jer su bile učene i ustrajne (Voloder-Strinić 2017: 201). Zapadno društvo često donosi etnocentrične zaključke o islamu, zanemarujući heterogenost i kompleksnost islamskih društava, i opisuje ga kao patrijarhalan sustav u kojim su žene podčinjene te žrtve muškaraca (Štojs 2012: 179). T. Štojs s Instituta za društvena istraživanja Ivo Pilar u Zagrebu ističe da mnogi muslimani i muslimanke ogorčeni navedenim stavovima, na njih odgovaraju kako je muslimanska vjera sredstvo oslobođenja, a ne ugnjetavanja. Štojs nastavlja, bez navođenja izvora, kako su predislamski Arapi na rođenje kćeri gledali kao na nesretan događaj, sramotu za oca i teret za obitelj te se često žensko novorođenče zakapalo u pijesak. Žene su bile promatrane kao izvor grijeha, nisu imale status ljudskog bića već su bile vlasništvo muškaraca koji su ih kupovali, prodavali ili nasljeđivali, a tako su živjele sve do objave islama koji je izričito zabranio čedomorstvo i ženama dodijelio šira društvena, politička i ekonomska prava (ibid.).

U Kuranu se žena i njeno tijelo ne ističu kao nešto iskvareno i loše za društveni poredak. „Islamsko društvo je prije društvo odvojenosti nego miješanja spolova“ (Štojs 2012: 183). Štojs upozorava na zapadna tumačenja koja često ne uočavaju da mnoge muslimanke nose veo jer same to žele. Neke misle da je nošenje vela njihova „vjerska obaveza ili izražavanje poslušnosti Bogu, neke u velu vide simbol svoga kulturnog identiteta, a za neke muslimanke veo predstavlja otpor dominaciji Zapada“ (Štojs 2012: 183-184).

Obrazovanje muslimana započelo je Muhammedovim poučavanjem Kurana te su uloge učitelja i učenika bile otvorene i za muškarce i za žene. Nakon smrti Muhammeda smanjuje se uloga žene u javnom životu jer se među islamskim vođama govorilo kako je „učenje osnova vjere dostatno za žene, budući da su one primarno supruge i majke“ (Jawad prema Štojs 2012: 192). Tako se ženama uskratilo opće obrazovanje te poznavanje vlastitih prava i mogućnost zapošljavanja, i time ravnopravnost u društvu (Štojs 2012: 192). M. el-Musnid prema Štojs navodi da „samo zapošljavanje nije zabranjeno ženama ako posao ne utječe na izvršenje obiteljskih obaveza i ne ugrožava ženino dostojanstvo“ (Štojs 2012: 192).

⁷ Islamska vjerska osnovna škola

⁸ Zov, poziv, dozivanje, prizivanje, molitva, moljenje, molba. Čovjek se dovom obraća Alahu da mu podari dobro, a od njega otkloni zlo.

⁹ Muslimanska vjerska pjesma

Iako je zapadno društvo stoljećima krivo tumačilo poruke Kurana, danas je u velikoj mjeri omogućeno „osnaživanje žena i usvajanje međunarodnih normi u muslimanskim zemljama čime je omogućeno jednako obrazovanje za žene i muškarce te čak djevojke čine većinu polaznika visoko školskih institucija“ (Štojs 2012: 192), a sve zahvaljujući islamskim misliocima koji su uvodili reforme.

Prilično kritički, a uvelike i drukčije od dosad navedenog, o položaju žena u islamu piše Hirsi Ali, aktivistica, feministica i kritičarka islama. Pritom je važno naglasiti da iako piše o islamu, zapravo uglavnom govori o islamu u šiitskim zemljama, Hirsi Ali piše kako je Muhamed zamislio islam kao model društvenog poretka, a ne samo kao religiju ili sustav bogoslužja (2016: 88). Također navodi kako je za jedne muslimane islam identitet, za druge kultura, za treće religija, a za četvrte predstavlja identitet, kulturu, religiju te politički i društveni orijentir. Ipak, svim muslimanima je zajedničko uvjerenje da se temeljna načela islama ne smiju kritizirati niti im se smije proturječiti. Hirsi Ali govori i o tri važna elementa islama. Prvi se odnosi na odnos muslimana i Boga koji se temelji na strahu te je pojam Boga apsolutan, a Bog zahtijeva potpunu pokornost. Drugi element odnosi se na to da islam poznaje samo jedan izvor morala, a to je prorok Muhamed koji je nepogrešiv, vrhovno i savršeno ljudsko biće te ga muslimani moraju nasljedovati. Treći element, uvelike važan za položaj žena u islamu, odnosi se na seksualni moral koji je, prema autorici, izveden iz plemenskih arapskih vrednota koje potječu iz razdoblja kada je prorok Muhamed primio naredbe od Alaha. U toj kulturi, piše autorica (bez navođenja svojih izvora), žene su bile tretirane kao vlasništvo svojih očeva, braće, ujaka, djedova ili skrbnika. Veo koji žene nose

„trajni je podsjetnik vanjskom svijetu da su muškarci vlasnici tih žena te oni trebaju odvratiti svoje majke, sestre, tete, snahe, sestrične, nećakinje i supruge od seksualnog kontakta koji se ne odnosi samo na spolni čin već i na pogled koji žena može uputiti muškarcu, slučajno ga dotaknuti u prolazu ili se s njim rukovati. Smatra se da muškarčev ugled i čast ovise o doličnom i poslušnom ponašanju žena,“ (Hirsi Ali 2009: 11-12)

Autorica ističe kako je zanimljivo da su sve represivne mjere u islamskim zemljama usmjerene protiv djevojaka, dok muškarci nisu odgovorni ni za što, te se čak silovanim ženama preporučuje udaja za svojeg silovatelja (Hirsi Ali 2009: 44-45).

Govoreći o muslimanskim vladaricama kroz povijest, Mernissi (2005) piše o Benazir Butto koja je 1988. godine postala premijerka Pakistana, što je izazvalo veliki protest

Islamske demokratske alijanse koja je smatrala da je to neprirodno. Ipak, i prije Benazir Butto u islamskoj povijesti bile su prisutne žene koje su izbrisane iz povijesne literature. Neke od njih dobile su vlast nasljedstvom, druge su morale ubiti nasljednike kako bi došle na vlast te su mnoge od njih vodile bitke, nanosile poraze i zaključivale bitke. Mernissi ističe da nijedna žena nije nosila titulu *halife* ili *imama*, odnosno onoga koji predvodi molitvu u džamiji i za muškarce i za žene (Mernissi 2005: 13-28).

Spahić-Šiljak, u svom radu „Žena kroz prizmu interpretacija islama“ u *Glasniku Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini*, navodi pak da se u literaturi klasičnih islamskih autora vidljivo ističe i poštuje ženina uloga majke, supruge, domaćice i odgajateljice, a najcjenjenije osobine žene su pokornost, skromnost, strpljivost, stid i nenametljivost. Također navodi da život poslanika Muhameda, ali i svjedočanstva žena koje su djelovale u prvim stoljećima islama ističu da se dostojanstvo svake osobe mora poštovati i da su podjednako potrebne i poželjne moralne vrline kako kod muškaraca tako i kod žena. S druge strane u literaturi se nailazi na tvrdnje da je ženino carstvo kuća te se slavi žene koje su poslušne i vjerne, ne govore mnogo, uveseljavaju druge, trpe i pritom se ne žale, ne rade ništa protiv volje svojih muževa, podređuju svoje interese mužu i djeci, čuvaju moralne vrijednosti, obraz i autoritet muža, obitelji i društva (Spahić-Šiljak 2007: 107).

Spahić-Šiljak interpretirajući Imama Muhammeda Ibn Bahadura al-Zarkashia i Al-Asqalanija Ibn Hajara navodi kako su u vrijeme Poslanika žene bile pozvane da čitaju Kuran, da studiraju šerijatsko pravo i arapski jezik te budu prenositeljice njegove tradicije. Imale su pristup obrazovanju te ih se na to čak i poticalo, ali su, nakon što je nametnut patrijarhalni sustav vrijednosti, žene učile Kuran u privatnosti svog doma. Spahić-Šiljak također navodi da su žene iz viših društvenih slojeva bile privilegirane u odnosu na druge žene tako što su mogle imati privatne učitelje koje je njihova obitelj plaćala te su mogle postati učiteljice ili šejhe i to ne samo ženama već i muškarcima (Spahić-Šiljak 2007: 108-109).

Hirsi Ali u svojim radovima i političkom djelovanju, koji je aktivistički naglašen te ima autobiografske elemente, navodi kako položaj žena nije nigdje tako loš kao u islamskom svijetu. Ističe kako izvještaji Ujedinjenih naroda svjedoče o tome da su žene na području šiitskih zemalja isključene iz svakog oblika javnog i političkog života, a zakoni koji se odnose na brak, rastavu, nasljedstvo i blud nisu povoljni za žene. Hirsi Ali negativno tumači Kuran te govori da postoji veliki problem u tumačenju Kurana među muslimanima. Tako, piše autorica, muslimani često koriste stihove iz Kurana kako bi opravdali nasilje nad ženama te umirili

savjest počinitelja, a na taj način muslimanske organizacije mogu provoditi zlostavljanje (Hirsi Ali 2009). Autorica govori kako u muslimanskoj zajednici svaki pojedinac ima vrijednost za cjelinu, no mladići su korisniji od djevojaka ili starih žena. S druge strane mlade djevojke koje su spremne za udaju i mogu roditi sinove, te služe kao roba za razmjenu, vrijede više od starih žena (Hirsi Ali 2016).

U današnje vrijeme u nekim muslimanskim zemljama Bliskog Istoka žene i dalje nisu ravnopravne u obrazovnom procesu s muškarcima te se zbog šerijatskog zakona često odvajaju spolovi u školama, na radnom mjestu ili u drugim ustanovama. Žena može predavati na fakultetu i to uglavnom ženama ili raditi s njima, dok ne smije biti nasamo s muškarcima s kojima nije u srodstvu (Spahić-Šiljak 2007: 111).

3.1 Muško ženska prava i odnosi u islamu

Sve obveze u islamu (vjera, molitva, post, *zekat*¹⁰ i *hadž*¹¹) podjednako se odnose na žene i muškarce (Spahić-Šiljak 2007: 19). Asma Barlas, pakistansko-američka spisateljica i znanstvenica u području međunarodne politike, islamske i kuranske hermenutike i ženskih studija, navodi da su pred Bogom muškarac i žena jednaki, a jedini je kriterij razlikovanja bogobožnost ljudi, što podrazumijeva djelovanje i življenje sa stalnom svijesti o Božjoj prisutnosti. Biološke razlike prirodno su i neponištivo stanje no, tumači Barlas, velik je problem kada se zbog tih razlika degradira dostojanstvo žene kao ljudskog bića te se takva politika podupire interpretacijom božanskih poruka – to se protivi kuranskom nauku jer Kuran uči o rodnoj ravnopravnosti (Barlas prema Spahić-Šiljak 2007: 106).

Zbog patrijarhalne kulture iz koje je pronikao, aktivistica Hirsi Ali ističe da šerijat u mnogočemu podčinjava žene muškarcima te je neravnopravnost spolova jedna od njegovih temeljnih značajki. Treba uzeti u obzir da se njeno tumačenje ne odnosi na cijeli islamski svijet već na pojedine zemlje te je u njenom radu uvijek naglašena autobiografska kritika islama. U šerijatu se, piše Hirsi Ali, neprestano ponavlja da žene vrijede najviše pola muškarca te su podčinjene muškarcu na mnogo načina. Također se navodi da je žena gola ako

¹⁰ *Zekat* (arap. *zekāt*, što znači "ono što pročišćava") je u islamu obavezni milodar, izdvajanje točno određenog dijela imetka u dobrotvorne svrhe, za sve one koji ispunjavaju uvjete za to.

¹¹ *Hadž* (tur. iz arap. što znači "hodočašće") je u islamu namjera i putovanje (hodočašće) u Meku s ciljem obavljanja određenih obreda posjete Kabi, najvećem islamskom svetištu u određeno vrijeme (u posljednjem mjesecu hidžretske godine) i pod određenim uvjetima.

joj nije pokriven svaki dio tijela osim lica i ruku, a muškarac se smatra golim samo ako nije pokriven između pupka i koljena. Po pitanju nasljedstva, nastavlja autorica, Kuran navodi da sin nasljeđuje onoliki dio koliki bi pripao dvjema kćerima. Muslimanima je dopušteno ženiti se kršćankama i židovkama, a muslimanke se smiju udavati samo za muslimane jer se prema islamskom zakonu vjerski identitet prenosi preko oca (Hirsi Ali 2016: 151-153; 199).

Islamski učenjak, sufija, eš-šejhu-l-ekber Muhjuddin Ibn Arebi (1165.-1240.) govorio je da su žene i muškarci u potpunosti jednaki u vidu ljudskih odnosa. Predstavio je novu i drugačiju viziju žene u povijesti islamske kulture. Ibn Arebi je smatrao da:

„žene, kao i muškarci mogu prolaziti sve duhovne etape i stupnjeve puta te dostići jednaku duhovnost kao i muškarci. Ljudsku stvarnost vidi kao jednu svim ljudskim bićima, ženama i muškarcima koji su u suštini u zavisnom odnosu. Pojam čovjeka objedinjuje muško i žensko te je kao ljudsko biće žena kvalificirana da se bavi svim zanimanjima kojima se bavi muškarac te da posjeduje sve sposobnosti za izvođenje intelektualnih i duhovnih aktivnosti“ (Voloder-Strinić 2017: 67-68).

Štojs u svom radu navodi da Kuran žene ne smatra manje vrijednima, što znači da „ne povezuje muškarce s intelektom i razumom, a žene s nagonima i emocijama niti donosi hijerarhijski sustav s različito vrednovanim ulogama za različite spolove“ (Štojs 2012: 181).

„I ne poželite ono čime je Allah neke od vas odlikovao. Muškarcima pripada nagrada za ono što oni urade, a ženama nagrada za ono što one urade. I Allaha iz izoblja Njegova molite. - Allah, zaista, sva dobro zna!“ (Kuran 4: 32)

Specifična uloga žene je rađanje potomstva, ali u Kuranu briga o djeci nije isključiva dužnost majke, već islam „pretpostavlja uzajamno potpomaganje bračnoga para u izgradnji obitelji i upućivanju djeteta na pravi put i život u duhu vjere, a djecu se od najranije dobi uči kako posebnu zahvalnost duguju svojim majkama.“ Muškarac i žena su biološki različiti, ali imaju jednaku mogućnost stvaranja te ih Kuran poziva da slijede njegov nauk (Štojs 2012: 181-182).

Ipak, donošenje djece na svijet te njihov odgoj velika je odgovornost koju preuzima žena. Zbog toga Kuran određuje da muževi brinu o financijskoj sigurnosti obitelji kako se žene ne bi opterećivalo te bi mogle biti u potpunosti posvećene svojoj ulozi majke. Štojs

navodi da razumijevanjem Kurana možemo vidjeti kako nije riječ o prednosti muškarca pred ženom, već se naglašava odgovornost i muškarčeva uloga zaštitnika (Štojs 2012: 186-187).

Prema kuranskim učenjima, navodi Štojs, brak je zajednica temeljena na ljubavi i principima jednakosti djelovanja vjernika i vjernica, no patrijarhalni način razmišljanja i življenja u islamskom svijetu ostavili su posljedice. Zbog toga se u velikom dijelu islamskog svijeta muškarcima priznaje autoritet nad ženama, a od žena se traži bezuvjetna poslušnost što je također utjecalo na dominaciju muškaraca izvan granica obitelji, ograničivši ženama pristup vodećim položajima (Štojs 2012: 187).

U Kuranu se brak shvaća kao

„potreba nadopunjavanja partnera, kojima su povjerene različite, ali jednako vrijedne i važne uloge neophodne za vjerski, moralni i društveni napredak muslimanske zajednice, zbog čega od svojih početaka islam ne samo da brak smatra neophodnim, već ga uzdiže i na razinu bogoštovlja na temelju kojeg će oni koji uđu u bračnu zajednicu za to biti nagrađeni, kao, uostalom i za svako drugo dobro djelo.“ (Mešić prema Štojs 2012: 188)

Sudjelovanje žene u društvenom i političkom životu počinje od vremena Poslanika te traje prvih nekoliko stoljeća po Hidžri. Kasnije se

„uloga slobodne žene u javnom životu pretvorila u ulogu ropkinje pod nečijim vlasništvom ili kupovanjem ili zarobljivanjem. To je pridonijelo nejednakosti između muškarca koji je postao autoritativni vlasnik i žene koja je bila nemoćna u njegovom vlasništvu.“ (Voloder-Strinić 2017: 68)

Važno je istaknuti da se u sufijskim krugovima muške i ženske uloge nisu podijelile te se oba spola shvaćaju s ravnopravnim sposobnostima u spoznaji i duhovnom usavršavanju. Već spominjani Ibn Arebi razvio je viziju sufija te navodio da su „žene bića od znanja i spoznaje“. Razlog tome je što se u svom životu „susretao s mnogim ženama koje su imale značajan utjecaj na njegov život, duhovni put i razvoj“ (Voloder-Strinić 2017: 69). Imao je duhovnu učiteljicu, šejhu i duhovnu majku te joj je služio najduži period u svom životu. Nije se stidio učiti od nje ili predati se njenom vodstvu te je to „praktični dokaz da žena može biti šejh i duhovni vođa te je muškarcima dozvoljeno da budu pod njenim duhovnim vodstvom“ (Voloder-Strinić 2017: 68-70).

Voloder-Strinić piše kako je Ibn Arebi

„čovjek od znanja i iskustva, a ne od teorije te ne priča o ženi kao o nevidljivom i skrivenom biću. Kada je opisivao ženinu sposobnost i njene mogućnosti te njenu jednakost s muškarcem mislio je i na one žene koje je poznao te nije radio teorije o pitanjima vezanim za žene. Arebi potvrđuje ženin utjecaj i postignuća u ljudskom savršenstvu. Gospodar daje prednost i vlast, ne ljudi sami, a Poslanik kaže da su žene i muškarci braća i sestre te to znači da sve što zakonito pripada muškarcu, kao na primjer položaj, diploma ili kvaliteta življenja također vrijedi i za koju god da ženu Gospodar odredi. Žena je jednaka muškarcu u sposobnostima za sve položaje u duhovnoj spoznaji.“ (Voloder-Strinić 2017: 72-73)

Islamski propisi o nasljeđivanju temelje se na zapisima iz Kurana, te islam daje ženi pravo da nasljeđuje imovinu, iako je ona upola manja nego što nasljeđuje muškarac. Žena nije dužna ulagati svoju imovinu u zajedničku obiteljsku, već može samostalno voditi svoje poslove i ulagati svoj novac po vlastitoj želji; muškarac je pak dužan brinuti o materijalnom održavanju obitelji (Spahić-Šiljak 2007: 112).

O pravima u nasljeđivanju u Kuranu stoji:

„Muškarcima pripada dio onoga što ostave roditelji i rođaci, i ženama dio onoga što ostave roditelji i rođaci, bilo toga malo ili mnogo, određeni dio.“ (Kuran 4: 7)

„Allah vam naređuje da od djece vaše – muškom pripadne toliko koliko dvjema ženskima. A, ako bude više od dvoje ženskih, njima – dvije trećine onoga što je ostavio, a ako je samo jedna, njoj – polovina.“ (Kuran 4: 11)

U islamskoj zajednici i sinovi i kćeri mogu biti nezavisni te se smatra da su, kada uđu u pubertet, u potpunosti zreli te posjeduju razum. Tada su sinovi potpuno slobodni da odaberu ženu te se nitko iz obitelji nema pravo miješati. Kod udaje kćeri postoje različita mišljenja islamskih pravnih stručnjaka te neki smatraju da se kćer ima pravo udati bez odobrenja oca, dakle da njegovo odobrenje nije neophodno za zakoniti brak, dok drugi smatraju da je potrebno odobrenje oca. S druge strane, ako otac odbije dati odobrenje, a nema opravdani razlog, kćer dobiva potpunu slobodu u izboru supruga (Mutahheri 1997: 54).

Prema Mutahheriju islam ne vjeruje u svim mogućim slučajevima u jednu vrstu prava, dužnosti i kazne za muškarce i žene, već se smatra da je, na primjer, jedan oblik kazni

prikladan za muškarce, a drugi za žene. Mutahheri navodi da je islam u nekim prigodama zauzeo sličan stav u pogledu žena i muškaraca, a u drugim prigodama različite stavove (Mutahheri 1997: 81). Islam nije smatrao da mora postojati istovjetnost ili točno podudaranje prava između muškaraca i žena, ali nije podržavao povlastice muškaraca i diskriminaciju žena već je podržavao jednakost (ibid. 81-83).

3.2 Odijevanje žena u islamu i u derviškoj zajednici

Prema Kuranu žena pri izlasku iz svojega doma mora pokriti glavu i obaviti se ogrtačem koji ne ostavlja vidljivim ni jedan dio tijela kako bi time dala znak da nije seksualno pristupačna. Navodi se:

„A reci vjericama neka obore poglede svoje i neka vode brigu o stidnim mjestima svojim; i neka ne dozvole da se od ukrasa njihovih vidi išta osim onoga što je ionako spoljašnje, i neka vela svoja spuste na grudi svoje; neka ukrase svoje ne pokazuju drugima, to mogu samo muževima svojim, ili očevima svojim, ili očevima muževa svojih, ili sinovima svojim, ili sinovima muževa svojih, ili braći svojoj ili sinovima braće svoje, ili sinovima sestara svojih, ili prijateljicama svojim, ili robinjama svojim, ili muškarcima kojima nisu potrebne žene, ili djeci koja još ne znaju koja su stidna mjesta žena; i neka ne udaraju nogama svojim da bi se čuo zveket nakita njihova koji pokrivaju. I svi se Allahu pokajte, o vjernici, da biste postigli ono što želite.“ (Kuran 24: 31)

„Njima nije grijeh da budu otkrivene pred očevima svojim, i sinovima svojim, i braćom svojom, i sinovima braće svoje, i sinovima sestara svojih, i ženama vjericama, i pred onima koje su u vlasništvu njihovu. I Allaha se bojte, jer Allahu, doista, nije skriveno ništa“ (Kuran 33: 55)

„O Vjerovjesniče, reci ženama svojim, i kćerima svojim, i ženama vjernika neka spuste haljine svoje niza se. Tako će se najlakše prepoznati pa neće napastovane biti. A Allah prašta i samilostan je.“ (Kuran 33: 59).

Muslimansko stanovništvo dijeli se na dvije različite struje, suniti i šiiti. Tako su zemlje sjeverne Afrike uglavnom naseljene sunitima zajedno sa Saudijskom Arabijom, Indonezijom i Bangladešom. Suniti također čine većinu stanovništva u Siriji ili palestinskim

područjima. Većina šiitskog stanovništva naseljena je u Iraku i Iranu, a nastanjeni su i u Afganistanu, Kuvajtu, Pakistanu i Siriji. Te dvije struje po mnogo čemu se kulturno razlikuju, a ovdje ću se osvrnuti na različitost u odijevanju muslimanki na ta dva područja. Više pažnje posvetit ću sunitskoj struji jer se odnosi na moje područje istraživanja, a to je područje Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Kuran propisuje pokrivanje žena tako da se ne vidi silueta ženskog tijela te nalaže pokrivanje kose i vrata. Lice i ruke, točnije dlanovi mogu biti otkriveni svim muslimankama. Ipak, u nekim dijelovima svijeta, većinom na šiitskim područjima, žene su pokriveno burkom¹², nikabom¹³ ili čadorom¹⁴. Na području Hrvatske te Bosne i Hercegovine, kako u muslimanskoj zajednici općenito tako i u derviškim zajednicama na tom području djeluje sunitska struja, žene su odjevene tako da im se ne nazire silueta tijela, pokrivaju kosu i vrat te su otkrivenog lica i ruku. Žene nose odjeću različitih boja i uzoraka te nisu propisana druga pravila o odijevanju. Osim toga, neke žene nisu pokriveno ili odjećom ne sakrivaju u potpunosti siluetu tijela te se time ne umanjuje njihova vjera i služenje Bogu.

Ipak, kako navodi T. Štojs, muslimanke se u mnogim muslimanskim zemljama pokrivaju jer same to žele. Kako sam već navela, neke pokrivanje smatraju vjerskom obvezom i izrazom poslušnosti Bogu, neke u pokrivanju vide simbol svoga kulturnog identiteta, a za neke ono predstavlja jedan oblik otpora općenitoj dominaciji Zapada (Štojs 2012: 184).

Prema kazivanju, dervišane u riječkoj zajednici odabiru pokrivanje glave maramom kako bi u potpunosti prekrile kosu i vrat, a lice bi im ostalo otkriveno, te odjeću koja, kako navode, pokazuje povučenoću, usmjerenost Bogu. Isitču da ako dervišana nosi *feredu* ili *maramicu*, time pokazuje da je ozbiljna te da je se tako treba shvaćati.

Prema Kalčić, mnogo Bošnjakinja koje su pripadnice islamske zajednice ne pokrivaju se cijelo vrijeme već povremeno. One se pokrivaju u vrijeme molitve, bilo da je obavljaju u svojem domu ili u džamiji. Također neke od njih šamiju¹⁵ stavljaju na glavu već pri izlasku iz kuće, a neke tek prije nego stupe u džamiju. Islamski zakoni nalažu da su žene pokriveno u vrijeme molitve, za vrijeme posjeta džamiji ili nekom drugom svetom prostoru. No, kako muslimani nisu isključivo vezani za sakralni prostor, musliman ili muslimanka lako mogu bilo koji prostor pretvoriti u sveti prostor, ako tamo izvršavaju molitvu. Jedini uvjet je da je

¹² Burka, najzatvoreniji od svih muslimanskih velova, iz jednog je dijela i pokriva i lice i tijelo, često sa samo uskom mrežicom u predjelu očiju.

¹³ Nikab, veo za lice koji obično ima prorez za oči, ali se može nositi i sa zasebnim zarom za oči, a uz njega ide prateća marama.

¹⁴ Čador, vrsta plašta koji prekriva cijelo tijelo, a žene često ispod njega na glavi imaju jednu manju maramu.

¹⁵ Šal ili marama kojom je omotana glava kako bi se prekrila kosa.

odabrani prostor čist i okrenut prema Meki, iako se to drugo pravilo ne poštuje uvijek. Neke žene se pokrivaju za vrijeme različitih vjerskih događanja, za vrijeme vjenčanja, kada prisustvuju predavanjima ili same predaju o islamu. Prema istraživanju Kalčić, pokrivanje je kod svih žena njihova samostalna želja i odluka te su se pokrivala žene u čijim obiteljima ni jedna druga žena nije bila pokrivena (Kalčić 2007: 160-161).

U nakšibendijskom derviškom redu u Kaćunima u Bosni i Hercegovini, u okviru kojega sam provela istraživanja, muškarci nose bijele košulje, crne hlače i zelene hajderije (prsluci bez rukava), dok je ženama dopušteno da se odijevaju kako žele. Prema kazivanju šejha Luana Strinića u nakšibendijskom derviškom redu, ponajviše u vrijeme mevluda¹⁶, žene bi trebale biti pokrivene bijelom šamijom, a ispod nje trebale bi nositi zelenu maramu. Odjenuti bi također trebale nešto zeleno jer ta boja simbolizira buđenje i rođenje. Prema kazivanju Sabine Voloder-Strinić, šejh njenog nakšibendijskog tarikata u Kaćunima dao je ženama slobodu u izboru odjeće te naglašava da je bitno da je žena odjevena jednostavno i skromno te da se osjeća ugodno kako bi u svakoj situaciji bila spremna da pomogne i napravi nešto što je potrebno u tekiji. Ponekad dervišana kaže ženama koju boju da odjenu kako bi ih prepoznali kao pripadnice istog tarikata, no nema striktnih pravila u odijevanju žena.

Motivi žena za pokrivanje često su vezani, kako piše Kalčić, za posebnost tijela ili pak za davanje važnosti osobnosti žena, a ne njihovoj ženstvenosti. Kada bi se pokrivala, u prvi plan bi došla osobnost žene; sakrivanjem ženskog tijela žena bi se prvo zaštitila od pogleda i uznemiravanja, a s druge strane olakšala bi si komunikaciju sa suprotnim spolom (Kalčić 2007: 240). Većina pokrivenih Bošnjakinja u Sloveniji, navodi Kalčić, odlučila se na pokrivanje, iako su znale da će zbog toga nailaziti na različite probleme u životu. Neke od njih su se pokrile, premda su se tome protivili njihovi roditelji i šira obitelj koji su se bojali posljedica njihovih odluka. Neke su se žene počele pokrivati nakon udaje, ali to nisu učinile zato što su ih na to prisilili muževi, već su to bile njihove samostalne odluke. U susjednoj Sloveniji udaja omogućuje socijalnu sigurnost ženama, jer se susreću s velikim problemima pri zapošljavanju, te ni visokoobrazovane žene ne mogu pronaći posao jer ih se zbog predrasuda prema islamu, koji se ističe kao šovinistički, isključuje iz društvenog života. Bez obzira na probleme, žene i dalje ustraju na pokrivanju. Istina je da je razlog tome vjerska obveza, no one žele pokazati da su drugačije i da se time ponose. Kako navodi Kalčić, Bošnjakinje u Sloveniji se svojim načinom odijevanja ne sakrivaju već otkrivaju i

¹⁶ Muslimanski blagdan Muhamedova rođenja

upozoravaju na to da su muslimanke i imaju pravo na to, jer time pokazuju svoj identitet i pripadnost diskriminiranoj manjini. One su muslimanke s razlogom te se ponose svojim samoodlučivanjem. Kada bi se odrekle pokrivanja, odrekle bi se svog vlastitog identiteta te bi pristale na prisiljeni društveni identitet. Također, vrlo često se pozivaju na islam kao na religiju koja u osnovi osigurava ženama jednakost s muškarcima. Ipak, u zapadnom svijetu još uvijek postoji mišljenje da pokrivanje muslimanki simbolizira ponižavanje žena, no Kalčić navodi da je situacija mnogo kompliciranija kada se sa sagleda iz druge perspektive. Pokrivanje je simbol islama, ali i simbol upornih, samosvjesnih žena koje su se opredijelile za islam kako bi se branile od diskriminacije i da bi se izborile za neovisni identitet. Pokrivanje također predstavlja i muškarce koji podupiru te žene te s njima dijele svjetonazor (Kalčić 2007: 268-271). Važno je istaknuti da se navedena situacija odnosi na područje Slovenije te se nikako u potpunosti ne prakticira na području Bosne i Hercegovine te Hrvatske na područjima koja sam istraživala u svom radu.

4. Derviška zajednica rifajskog reda

U naselju Pehlin (Rijeka), smještenom na rubu grada Rijeke, nalaze se derviške tekije te je značajan broj stanovnika povezan s radom tarikata. Kako navode Petrović et al. (2008), Stanovnici Pehlina uglavnom su pripadnici nacionalnih manjina (Albanci, Romi, Aškalije), lošeg socijalnog statusa, ekonomski nedovoljno integrirani u društvo, pripadnici vjerske manjine kao muslimani u Hrvatskoj i kao pripadnici tarikata u islamu te su društveno nisko rangirani. Pripadnost tarikatima u okviru islama u Hrvatskoj nije česta pojava (ibid.).

Dana 29. prosinca 2017. prisustvovala sam s kolegicama na obredu "Godišnjica" derviške zajednice Rifaja u riječkom Pehlinu. "Godišnjica" je obred koji je zajednica održala za nedavno preminulu dervišanu od čije smrti je tada prošlo godinu dana. U Pehlinu nas je dočekaio duhovni vođa zajednice, šejh Hajrulah Osmani te tri dervišane, mlađa, srednjih godina i starija. Šejh je u neformalnom razgovoru spominjao kako dervišane znaju prekrasno pjevati, no prilikom obreda „Godišnjica“ to se nije dogodilo. Ponudili su nas domaćim slasticama i čajem u "turskim" šalicama. Šejh nam je strpljivo, sažeto i sabrano odgovarao na pitanja, a dervišane nešto kraće pod mirnim vodstvom njihovog šejha. Supruzi dviju dervišana i šejhov sin sjedili su u susjednoj prostoriji. Bila je prisutna i djevojčica koja je s obitelji nedavno preselila u Njemačku. Nakon razgovora odveli su nas u tekiju koja se nalazi tik do šejhove kuće. Prije nego što smo ušle, izule smo cipele. Tekija je obložena tepisima, obojena u zelenu boju nijanse pistacija, oslikana arapskim pismom i simbolima, a u jednom dijelu prostorije nalaze se instrumenti. Nakon posjeta tekiji, uputile smo se do kuće u kojoj će se održati obred "Godišnjica". Slijedi izvadak iz terenskog dnevnika:

Dolazimo u kuću u susjedstvu u kojoj već sjedi dosta ljudi. Prostorije su zadimljene od dima cigareta i u tijeku su pripreme za obred. Prva veća prostorija sastoji se od manje crvene novije kuhinje u kojoj obitavaju žene, nekoliko starijih i nekoliko mlađih, sve zaposlene oko priprema hrane. Muškarci dominiraju prostorijom, sjede uglavnom uz rub, dok se lagano formira krug u središnjem dijelu prostora. Podovi su obloženi tepihom, na zidu je instalirana TV plazma i obješen otisak slike New Yorka u noći. Pred nama je prizor derviša koji čine krug i ostalih pripadnika derviške zajednice koji sjede uz zidove. U produžetku prostorije nalazi se još jedna soba u kojoj sjede žene. Sjede na niskim tanjim užim madracima obloženima tkaninom, isto tako svih dobi, od baka, majki, suprug, djevojaka do djece. Na zidu je oslikana brazilska zastava. Djeluju opušteno, odjevene prema pravilima derviških muslimanki, u skromnu odjeću

koja ništa ne ocrta, slojevito. Preko glava imaju ležerno prebačene marame i puše cigarete. Na podu su poslužene plastične čaše i gazirani napitci. Rečeno nam je da se pridružimo i sjednemo, uz napomenu jednog od derviša da ćemo možda moći snimati, ali da čekamo odobrenje šejha. Uskoro dolazi šejh i mi dobivamo slobodu kretanja i snimanja u obje prostorije. Derviši su formirali krug oko šejha koji obred započinje učenjem (molitvom). Zapalili su svijeću za pokojnicu i odjenuli su svečanu odoru – dužih prsluka koje su prebacili preko svakodnevne odjeće, a na glave su stavili kape valjkastog oblika. Svi su u bijelom, osim šejha koji je u crnom i još dva starija derviša od koji je jedan u zelenom i a drugi u crvenom. Obred se sastoji od kombinacije učenja i zikra - ritmičnog ponavljanja popraćenog bubnjevima. U usklađenoj izvedbi obreda osjeća se homogenost zajednice. Ozračje je ispunjeno glazbom, pokretima i molitvom za pokojnicu. Ljudi su nastavili ulaziti u prostoriju tijekom obreda, uglavnom muškarci, dok su žene ostale u susjednoj prostoriji tiho u molitvi ili laganom razgovoru. Dok su muškarci izvodili zikr, među ženama je došlo do suza prilikom slavljenja i prisjećanja pokojnice koja je preminula relativno mlada. Molitvi prisjećanja na pokojnicu prisustvovala su su njena majka, sestre i ostala rodbina. Nakon obreda poslužuje se večera. Prvi se poslužuju muškarci. Ponovno dolazi do izražaja uigranost i povezanost zajednice. Na podovima se razvlače dugi bijeli papirnati stolnjaci na koje se razvrstava pribor za jelo i tanjuri. U ženskoj prostoriji poslužilo se slatko piće od šećera i vode. Igbala, jedna od mlađih pripadnica zajednice koja je dobila ime po svojoj baki dervišani koja sjedi do nas, jednako kao i mi znatiželjno sve promatra, također i tijekom obreda, te događanje snima svojim mobitelom. Uz albanski, govori hrvatski i pomalo njemački jezik. Nakon slatkog pića uslijedile su juhe u loncima. Večera s našim domaćinima ukusnu i toplu hranu. Nakon juhe dolazi pita od sira i kiselo zelje s ovčetinom, potom slastice i čaj u "turskim" šalicama uz koje je sa strane poslužen šećer. Nakon večere jednako spretno i organizirano, sva hrana i pribor su pospremljeni i pod usisan.

Potom se iz susjedne prostorije u kojoj su muškarci počeo odvijati još jedan zikr, onaj specifičan za derviški red rifaja. Derviši su ustali, zagrlivši se formirali zatvoreni krug unutar kojeg je bio šejh. Sa šejhom se izmjenjivao jedan od derviša. Obred je činilo pjevno i ritmično zazivanje Allaha (zikra) uz ritmičnu pratnju bubnjeva.

Fotografija 1: Šejhovo učenje i derviški zikr u derviškoj zajednici u Pehlinu

(Foto: Ana Rajić, 29. 12. 2017.)

5. Derviška zajednica nakšibendijskog reda

Nakšibendijski derviški red nastao je u 14. st., a utemeljio ga je Muhamed Bahaudin Nakšibend. Derviši se u tekiji Mesudija u Kaćunima okupljaju dva puta tjedno, četvrtkom i nedjeljom. Te večeri počinju redovnom molitvom, a nakon molitve derviši formiraju krug koji, kako kazivači navode, označava vječnost, ciklus godišnjih doba i prirodni krug života. U formiranom krugu započinju obred zikr. Kao što je već navedeno, riječ zikr etimološki znači „prisjećanje“. Ritmičnim pokretima uz zvuk i melodiju derviši se prisjećaju, odnosno misle na Boga, ponavljaju njegova imena i veličaju njegovo jedinstvo. Cilj tekije je, navode kazivači, da čovjek kada izađe iz nje bude bolji čovjek. U njoj se postiže duhovni odgoj te šejh upućuje derviše na bolji put. Šejh je dervišima često poput drugog oca te ih vodi kroz život od kada su postali pripadnici tekije.

U proljeće 2018. godine, 19. travnja, otputovala sam u Sarajevo kako bih provela istraživanje u derviškoj zajednici u Bosni i Hercegovini. Kad sam stigla u Sarajevo dočekala me dervišana Sabina Voloder-Strinić s kojom sam ostala u kontaktu još od našeg prvog intervjua putem videopoziva. Ona je dervišana nakšibendijskog reda te žena koja me upoznala s derviškom zajednicom. Nakšibendijski tarikati su najrasprostranjeniji u Bosni i Hercegovini. U dvorištu njene obiteljske kuće u Pazariću, nedaleko Sarajeva smještena je manja obiteljska nakšibendijska tekija gdje njen suprug, šejh Luan, jednom tjedno održava zikr. On je šejh tek šestorici derviša, no na zikr mogu doći derviši drugih šejhova. Istu večer, sa Sabinom, njenim suprugom Luanom i kćeri Esmom otišla sam u Kaćune u tekiju Mesudijja gdje se održava zikr svakog četvrtka i nedjelje. Tekija u Kaćunima je najveća tekija na području Bosne i Hercegovine. Slijedi izvod iz mojih terenskih bilješki:

Prilikom ulaska upoznajem i pozdravljam derviše i dervišane koji su došli na obred. U njihovim nasmiješenim i toplim licima i očima primjećujem veliku ljubaznost i gostoprimstvo. Sabina me predstavlja kao svoju prijateljicu te se već tada osjećam potpuno prihvaćeno. Prilikom ulaska u tekiju gdje izujemo cipele zamoli me da stavim svoju maramu, koju nosim oko vrata, na glavu kako bih prekrila kosu. Vidim veliko poštovanje prema tekiji i prema Bogu. Sve žene nose šamije te im je u potpunosti prekrivena kosa i vrat, a duge haljine koje nose široke su i slojevite te se ne ističu njihove obline. Primjećujem razliku u odijevanju i pokrivanju između njih i žena u derviškoj zajednici u Rijeci gdje žene nose suknje ili široke hlače, majice kratkih

rukava, a šamije su im samo prebačene preko kose, čime se kosa ne sakriva u potpunosti, a vrat je otkriven kao i ruke.

Tekija Mesudija u Kaćunima je velik prostor u čijem donjem dijelu sprijeda zikre derviši, a njima straga dervišane, a gornji dio, koji je samo za dervišane, velika je galerija koja gleda na donju prostoriju. Prema kazivačici, dervišane i žene koje dolaze u tekiju mogu same odlučiti u kojem prostoru žele biti. Za vrijeme zikra sjedim na galeriji te kroz rupičastu drvenu ogradu promatram molitvu i obred. Prisutno je oko četrdeset muškaraca i dvadeset do trideset žena. Derviši i dervišane se potpuno ujednačeno klanjaju i mole. Nakon klanjanja muškarci sjedaju u krug te nastavljaju zikriti, dok žene ostaju iza tog kruga te na galeriji, kao i za vrijeme klanjanja. Jedina razlika je u tome što žene zikre malo tišim glasom te ih muškarci nadglasaju. Za razliku od obreda u derviškoj zajednici u Pehlinu gdje žene tiho razgovaraju u susjednoj prostoriji dok muškarci zikre, u zajednici u Kaćunima žene cijelo vrijeme zikre tihim glasom te se zatvorenih očiju posvećuju molitvi. Nakon zikra, šejh ih podučava vjeri te poziva na malu zakusku. Spuštamo se u donji dio tekije gdje i muškarci i žene sjede u istom, velikom prostoru te hranu, sokove i čaj poslužuje muškarac. Nakon jela odlazimo iz Kaćuna u Pazarić.

Idućeg dana, 20. travnja u večernjim satima šejh Luan održava zikr u Pazariću u njihovoj obiteljskoj tekiji. Prisutno je osam muškaraca i četiri žene. Bez obzira na manji broj ljudi svi se skrušeno posvećuju molitvi i obredu. Žene klanjaju tek nekoliko metara iza muškaraca. Nakon obreda kada šejh Luan čita i objašnjava svoje zapise vezane uz dervişe te ih podučava, primjećujem veću bliskost među prisutnima te opušteniji razgovor u odnosu na tekiju u Kaćunima. Nakon učenja i čaja, koji također sprema i poslužuje muškarac, razgovaraju o svakodnevnom životu. Muškarci i žene su u istoj prostoriji te razgovaraju o obiteljima, poslu i životu. Kroz njihov humorističan ton primjećujem zajedništvo, dugotrajno poznanstvo te povezanost.

U subotu 21. travnja 2018. za vrijeme obilaska muzeja i džamije u Sarajevu, sasvim slučajno posjećujem najstariju tekiju u Sarajevu [o čemu ću pisati u nastavku rada, kao i o maloj tekiji u centru Mostaru te o tekiji Blagaj nedaleko Mostara koje sam posjetila u nedjelju 22. travnja]. U nedjelju navečer ponovo smo se uputili na zikr u tekiju Mesudija u Kaćune. Krenuli smo nešto ranije kako bismo stigli posjetiti Vukeljić tekiju koja se nalazi na brdu te je udaljena desetak minuta vožnje automobilom od tekije Mesudija. Značajna je po tome što je tamo sahranjen pir – osoba koja je obnovila učenje nakšibendija. Također, u okolici te tekije sahranjeni su

svi veliki šejhovi nakšibendijskog reda. Tekija je danas zapravo muzej u kući visokoj tri kata, koji posjeduje različitu dervišku odjeću, kape, predmete, slike te kaligrafije. Ispred tekije pokopan je prvi šejh kazivačice i dervišane Sabine za kojeg su se pomolili pored groba. Kasnije se spuštamo u Kaćune na zikr kojem te nedjelje prisustvuje otprilike šezdeset ljudi te primjećujem da je gotovo jednak omjer u broju muškaraca i žena, kao i pri onome kojem sam prisustvovala prvi dan mog dolaska. Zikr je također gotovo identičan. Žene koje upoznajem srdačno me pozdravljaju te govore da neka Bog dâ da se vratim ponovo. Zajednica prihvaća svaku osobu te su otvoreni za razgovor i upoznavanje posjetitelja tekije sa zajednicom. Može se primijetiti njihov ponos koji osjećaju prema zajednici i odnos prema posjetitelju kojim pokazuju svoju otvorenost. Nakon zikra i šejhovog učenja, uz šalicu čaja okupljeni se pozdravljaju i razilaze. Idući dan, u ponedjeljak 23. travnja odlazim iz Pazarića i iz Sarajeva. Iako sam tamo provela tek nekoliko dana, dojam je bio kao da sam mnogo dulje bila u toj zajednici. Upoznala sam ljude koji su me u potpunosti prihvatili, dali mnogo informacija i primili me u svoju zajednicu te mi pokazali svoj skromni svakodnevni način života na koji ih navodi ljubav prema Bogu.

U subotu 20. travnja s dervišanom Sabinom slučajno i nenajavljeno posjetila sam Sinanovu tekiju. Nekoliko žena i muškaraca zajedno sa šejhom čistili su tekiju i dvorište te nam poslužili kavu zaželjeći dobrodošlicu. Nakon kratkog razgovora sa šejhom ušle smo razgledati tekiju. Sinanova tekija je kaderijskog reda, sagrađena u sedamnaestom stoljeću te je ujedno najstarija tekija u Sarajevu. U kratkom razgovoru sa šejhom primijetila sam njegovu strogoću te mnogo ozbiljnije držanje nego što sam doživjela kod šejha u Pehlinu ili kod šejha u Kaćunima. U kratkom razgovoru saznala sam da postoji tekija nedaleko Sarajeva u koju dolaze samo žene. U tom trenutku otvorilo mi se novo polje istraživanja koje je blisko vezano za ovu neistraženu temu, ali će ipak morati pričekati neki drugi rad.

Fotografija 2: Derviški zikir nakšibendijskog reda u tekiji Mesudija
(Foto: Žana Tkalčić, travanj 2018.)

Fotografija 3: Šejhovo učenje nakšibendijskog derviškog reda u tekiji Mesudija
(Foto: Žana Tkalčić, travanj 2018.)

Fotografija 4: Derviški zikr dervišana u tekiji Mesudija u istom prostoru u kojem zikre i derviši (Foto: Žana Tkalčić, travanj 2018.)

Fotografija 5: Derviški zikr dervišana u tekiji Mesudija u galerijskom prostoru, odvojenom od derviša (Foto: Žana Tkalčić, travanj 2018.)

Fotografija 6: Uređenje prostora gdje se moli zikr tekije Mesudija
(Foto: Žana Tkalčić, travanj 2018.)

Tijekom posjeta Mostaru bila sam u maloj tekiji nakšibendijskog reda u centru Mostara za koju brinu derviši iz Mostara, ali ujedno i obitelj Strinić iz Pazarića čija sam bila gošća te ih ujedno sada smatram dobrim prijateljima. Tekija je nažalost bila u zapuštenom stanju te sam s dervišanom Sabinom i njenom kćeri Esmom sudjelovala u čišćenju tekije. Prije ulaska u tekiju izula sam cipele te prekrila kosu šalom koji sam nosila oko vrata. Pri svakom ulasku u tekiju osjetila sam posebno poštovanje dervišane Sabine i njene kćeri prema svetom mjestu. Tekija je vrlo mala te u nju stane svega desetak ljudi, ukrašena je kaligrafijama po zidovima, tepisima po podu te se u njoj nalazi Kuran ispisan arapskim pismom. Za vrijeme čišćenja dervišana Sabina je zamolila svoju kćer da pomakne svetu knjigu Kuran jer ona zbog menstruacije ne smije dirati Kuran ispisan arapskim pismom. U tom trenutku sam shvatila važnost poštivanja vjerskih pravila u svakoj situaciji te poniznost derviša ili u ovom slučaju dervišane pri ophođenju sa svetim. Također sam prisustvovala jednom od dnevnih klanjanja namaza koje je tada naklanjavalala dervišanina kćer te je klečeći iščitavala molitve držeći Kuran u rukama djelujući potpuno posvećeno molitvi. Prilikom klanjanja s njenim ocem koji je šejh nije uzimala Kuran u ruke te je pratila njegovo klanjanje u tekiji. U radu unutar tekije s dervišanom i njenom kćeri te kroz posjete tekijama prijašnjih dana i mogućnost prisustvovanja svim obredima, u posjetu toj derviškoj zajednici osjećala sam se potpuno prihvaćeno. U druženju s njima primijetila sam u njihovom načinu života

skrušenost, skromnost i poniznost derviša o kojoj se govori u sufizmu, njihovo međusobno pomaganje, čestitanje jednih drugima na uspjehu u njihovim privatnim životima, ozarena lica zahvalna Bogu za svako dobro koje im se dogodi u svakodnevnom životu.

Kasno navečer posjetila sam tekiju Blagaj na vrelu Bune nedaleko Mostara koja je s pravom postala turističko mjesto jer se nalazi na predivnom prostoru. Visoka prostrana tekija na kat također je vrlo očuvana i bogato ukrašena tepisima i jastucima, dok sadrži malo manje kaligrafija. Na ulazu u samu tekiju nalazi se nekoliko izvješanih šalova koje mogu koristiti žene koje žele posjetiti tekiju te natpis na kojem stoji kako mole posjetitelje da ulaze pokriveni, točnije u dugoj odjeći te žene prekrivene kose. Također je navedeno da izuju obuću. Kroz tekiju sam prolazila s dervišaninom kćeri koja je upoznata s prostorom. U svakoj prostoriji objašnjavala mi je što derviši rade u tom prostoru, uspoređujući predmete u prostorijama s predmetima koji se i danas koriste u domovima derviša. Kada mi je pokazivala kaligrafije razgovarale smo o njenom učenju i razumijevanju kaligrafskog pisma pri čemu mi se činilo da je vrlo zainteresirana za to područje te da u svojim opisima pokazuje koliku vrijednost za nju samu imaju te kaligrafije. Rekla je da razumije jednostavno oslikane kaligrafije, dok one malo kompliciranije još ne može potpunosti prevesti. Pritom mi je čitala neke sa zida. U njenim tumačenjima uvidjela sam dobru volju i želju da mi pomogne u razumijevanju dervišluka i muslimanske vjere općenito. U razgovoru s njom dotakle smo se teme pokrivanja žena te me upitala što mislim o prihvaćenosti pokrivenih muslimanki u Hrvatskoj te postoji li mogućnost da doživi neko neugodno iskustvo. U njenom pitanju primijetila sam zabrinutost dvadesetgodišnjakinje u želji da izrazi svoju vjeru na slobodan način. Također je govorila o svojim prijateljicama i ženama koje poznaje, a za koje je sigurna da se skrivaju isključivo iz kulturoloških razloga te koriste svaku situaciju u kojoj se nalaze izvan javnosti ili bez prisutstva muškaraca kako bi skinule maramu ili šal. Ni ona sama nije sigurna zašto one to rade te nikako ne podržava pokrivanje žena koje nije samovoljno. Također želim naglasiti kako mi je u više navrata rekla da je mogu pitati što god želim te da će mi pokušati pomoći svojim odgovorima ako će moći. To je još jedna situacija u kojoj sam osjetila iskreno prijateljstvo i prihvaćanje u zajednici u kojoj sam se našla tek nekoliko dana.

Kasnije mi je o tekiji kazivao šejh beктаšijskog reda koji je trenutni šejh tekije. Izuzev informacija o tekiji te beктаšijskom redu, za moje područje istraživanja najzanimljivije je šejhovo kazivanje kako je beктаšijski red najmističniji derviški red na području Bosne i Hercegovine te ujedno jedini red čiji je obred zikr zatvorenog tipa te mu ne može prisustvovati nitko tko nije pripadnik beктаšijskog reda. Važno je također naglasiti da

Voloder-Strinić navodi da u bektašijskom derviškom redu žene mogu aktivno učestvovati u svim obredima, te se zato govori da je njihov tarikat i način života odvojen od šerijata, a time je često povod različitim raspravama. Ipak, bektašijski red je pridavao izniman značaj obrazovanju žena te su neke žene čak proturječile muškarcima koji su ih smatrali manje vrijednima, navodeći im njihove vlastite žene, majke i bake od kojih su potekli kako bi probudile u njima važnost žena (Voloder-Strinić 2017: 123-125). Također prema kazivanju šejha, žene su u bektašijskom redu najpunopravnije pripadnice te ih se ne odvaja od muškaraca ni u kojem trenutku obreda već zikre u krugu zajedno s muškarcima. Šejh ističe da su žene najvažnije pripadnice reda jer one odgajaju i podučavaju svoje kćeri i sinove koji kasnije postaju derviši.

6. Dervišane koje su obilježile povijest

Mnoge žene su stoljećima „bile sufije i slijedile put *tesawwufa*“ (Voloder-Strinić 2017: 79). Neke od njih bile su i šejhe te je jedna od njih čak nosila kapu omotanu turbanom kakvu nose samo šejhovi te s muškarcima izvodila *sema*¹⁷ predstavljajući svoj tarikatu. Također, neke šejhove naslijedile su njihove kćeri umjesto sinova jer su, kako se smatralo, imale jače duhovno dostignuće. Svaka od žena sufija ili dervišana „imala je odgovornost da podučava i muškarce i žene sufizmu“ (ibid.).

U Bosni i Hercegovini postojao je „pokret žena derviša“ negdje od polovice sedamnaestog pa do polovice osamnaestog stoljeća. „Žene su postajale sljedbenice šejhova i prisustvovala derviškim okupljanjima. U Mekki su postojala tri ženska derviška reda, a u Bagdadu je bio poznat derviški red koji je osnovala žena“ (Voloder-Strinić 2017: 123).

Prema Voloder-Strinić postoji mnogo žena koje su uspjele usvojiti Alahov ahlak¹⁸ te su one vrlo poštovane i cijenjene jer su dale velik doprinos širenju i opstanku tarikatskih redova u cijelom svijetu. Voloder-Strinić tako naglašava da u duhovnom životu ne postoji muško ni žensko već je Alah pozvao sve na pokornost, obećavši ljudima susret s njim kao nagradu za predanu i iskrenu pobožnost. Autorica nastavlja kako ne postoji muški i ženski namaz, muški i ženski zikr ili muški i ženski ibadet¹⁹. Ipak, kako sam uočila, u zajedničkom zikru, žene su djelomično odvojene od muškaraca te klanjaju iza muškaraca ili u prostoru koji je u potpunosti odvojen od njih. Također, molitva žena je mnogo tiša i umjerenija od molitve muškaraca koji su u potpunosti prepušteni obredu zikra sa svim osjetilima. Abbasa Tusi je žena sufija o čijem životu nema nikakvih saznanja, osim što se zna da je govorila kako će na Dan ožvjljenja, kada se uzvišeni Bog obrati ljudima, biti upućen poziv Boga svim ljudima koji će glasiti „O ljudi“, a prva osoba koja će se odazvati pozivu bit će hazreti Merjema ili Marija Majka. Navedeno se shvaća kao činjenica koja upućuje na to da u zajednici žena vrijedi jednako kao i muškarac. Hazreti Alauddin Attar navodi da se i muškarci i žene trebaju baviti odgojem duše i čišćenjem srca (ibid. 154-155).

Voloder-Strinić navodi kako je jedna od značajnih žena u povijesti islama bila je hazreti Zejneb, a ona je bila unuka Božjeg poslanika Muhameda. Od djetinjstva je „duboko promišljala i razumjela teške teme koje su bile zasnovane na spoznaji. Dostigla je visoku

¹⁷ Specifični ples koji izvode derviši mevlevijskog tarikata a tijekom kojega nema dodira s drugom osobom.

¹⁸ Ahlak, dobro vladanje, lijepo ponašanje koje teži ostvarenju i izgradnji plemenitih unutrašnjih osobina.

¹⁹ *Ibadet* je islamski izraz za apsolutnu pokornost i robovanje Alahu.

razinu obrazovanja i uzvišenih moralnih osobina“ (ibid. 35) . U ta rana doba islama, žene su još uvijek bile drugoga reda te nisu imale odgovarajuće obrazovanje. Hezreti Zejneb je propagirala islamske kulturne osnove i velik broj žena htio je prisustvovati njenim predavanjima na kojima je komentirala Kuran. Bila je aktivna na društvenoj i političkoj sceni te je mnogo učinila za islam i muslimane (ibid. 35-37).

Sejjida Nefisa, praunuka Božjeg poslanika Muhameda, „znala je Kuran napamet te je bila veliki poznavatelj vjere“ (ibid. 40). Samim time i muškarci su slušali njena predavanja te se upuštali u raspravu s njom. Bila je poznata po svojoj sposobnosti da liječi slabovidne, svakodnevno je postila i molila za nesretne ljude koji su je tražili pomoć, a oni su je zauzvrat duboko poštovali zbog njenog rada, čestog odlaska na hadž, dugotajnog posta i noćnog ibadeta (ibid. 40-42).

Esma bint Jezid Ensarijka živjela je u vrijeme Poslanika te je dobila nadimak *glasnogovornica žena*, a pri svom zavjetu na vjernost Poslaniku je rekla kako bi sve žrtvovala za njega. Navela je da je Alah poslao Poslanika i muškarcima i ženama da ga zajedno slijede. Također je navela da premda su žene ograničene i zatvorene u kući, one istovremeno predstavljaju stupove njihovih kuća, udovoljavaju potrebama muškaraca te nose njihovu djecu. Muškarci imaju prednost u namazu, obilascima bolesnika, prisustvom u vjerskim događanjima i borbom na Alahovom putu. Ipak, kad muškaraca nema, žene su te koje čuvaju njihov imetak, šiju odjeću i odgajaju djecu. U svom obraćanju Poslaniku Esma bint Jezid Ensarijka upitala ga je hoće li i žene za svoj trud dobiti jednaka prava kao što imaju muškarci. Nakon njenog govora Poslaniku, on se čudio njenom dobrom govoru koji se odnosi na vjeru te joj je obećao da svaka žena koja je dobra svome mužu, trudi se ispuniti njegove želje, slijedi ga tako što se slaže s njim, dobit će jednaka prava kao i muškarac te biti izjednačena s njim (ibid. 52).

Povjesničar Abdurrahman Es-Sulemi rođen je 942. godine, a umro je 1021. godine. Pisao je o ženama sufijama među kojima je najistaknutija njihova predvodnica, Rabija Adevijja koja je najvjerojatnije rođena 717. godine, a umrla je 801. godine. Za nju se vežu mnoge sufijske priče te se o njenom životu može čitati u djelu *Životopis evlija* Feriduddina Attara koje datira iz druge polovice 12. i s početka 13. st. Attar je četrsto godina nakon Rabije pisao da i žene mogu biti nositeljice duhovnosti kao i muškarci jer su Časni Poslanici govorili da Alah ne gleda vanjske forme te nije presudan izgled, već namjera srca. Poslanik

Muhamed je također navodio da će ljudima na Sudnjem danu od presudne važnosti biti namjere njihovih srca (ibid. 55-57).

Najpoznatija žena sufija u povijesti islama nakon Rabije Adevijje je Ša'vana Abelija koja je živjela u 8. st. Živjela je skromno, izbjegavala je raskoš i lagodan život te je stalno postila, obavljala zikr i namaz. Svojim ponašanjem i skromnim životom „stekla je ugled inteligentne, mudre i pobožne žene koja je učila Kuran i držala predavanja i ženama i muškarcima. Na predavanja su dolazili obični ljudi, ali i derviši, te pojedini šejhovi i ugledni ljudi toga vremena“ (ibid. 59).

Rabija bint Ismail ili Rabija od Sirije živjela je sredinom 9. st. te je bila ugledna žena, učiteljica žena i muškaraca koja je podržavala svog supruga šejha te njegove dervişe. „Njen suprug često je priznavao njenu superiornost u duhovnim predmetima“ (Voloder Strinić 2017: 62) te navodio da nikad nije vidio nekog tako budnog u koncentraciji kao što je ona. Kada bi se posvetila Bogu, nije mogla odgovarati i ugađati mužu nego je prije svega slavila Alaha i odazivala se njegovom pozivu (ibid.).

Dervišana Nana Esma živjela je između 1793. i 1864. god. te je pomogla razvoju svoje zajednice u Nigeriji. Preuzela je brigu o obrazovanju žena te se „zalagala za promoviranje pismenosti, organizirala je škole za žene gdje su učile Kuran“ (ibid. 90), a postala je omiljena učiteljica i muškaraca i žena. „Održavala je komunikaciju sa znanstvenicima Saharsko-afričkog muslimanskog svijeta, a njeni naponi za promicanje pomirenja, obrazovanja i pravde učinili su promjene u muslimanskoj kulturi“ (ibid. 91). Smatrala je da je obrazovanje žena od iznimne važnosti jer su one trebale biti mentorice budućih generacija. Pisala je pjesme, prevodila tekstove te za vrijeme života iskusila mnogo dužnosti kao majka, sestra, državica, pjesnikinja, učiteljica, iscjeliteljica i prijateljica (ibid. 90-92).

Hadži Amina Adil je žena iz bliske prošlosti, umrla je u studenom 2004. godine, a bila je poznata spisateljica, predavačica i duhovna savjetnica preko četrdeset godina. Život je posvetila „približavajući ljudima islam te je podučavala žene njihovim pravima, obvezama i dužnostima koje im je dodijelio Alah“ (ibid. 135). Čak i u mladoj dobi mogla je shvatiti bit složenih pitanja vezanih za islamsko pravo te su je prepoznali po njoj mudrosti, praktičnom pristupu životu i sposobnosti rješavanja problema. Postala je tražena savjetnica žena za niz pitanja, a poštovali su je razni državici, ministri, slavne osobe, ali i obični ljudi. Bila je velika poznavateljica šerijata te je imala učenike u Americi, Europi, Bliskom i Dalekom istoku, Aziji i Africi (ibid. 135-137).

Voloder-Strinić navodi kako je u povijesti tesawwufa Bosne i Hercegovine bila poznata šejha Gaziler tekije, Hemzada-hatun bint Kaja. Ona je 1557. god. za *vekila* (opunomoćenika, zamjenika) tekije postavila svog muža koji je kasnije postao šejh. U to vrijeme je u Skopju djelovala ženska tekija Anebadži, koju je vjerojatno izgradila baš Hemzada-hatun bint Kaja. Druga istaknuta šejha bila je Lejla-Hanuma (18. st.), supruga šejha Abdurahmana Sirri-babe. Njih dvoje zajedno su izgradili tekiju koja je postala jedna od najpoznatijih tekija na Balkanu. Sve poslove su obavljali zajedno te je šejha bila svom suprugu i velika prijateljica. Rađala je samo žensku djecu koja su nažalost i rano umirala, pa je šejha pronašla djevojku koja je rodila šejhu muškog potomka. Bila je vrlo produhovljena i „o njenoj pobožnosti svjedoče kronogrami koje je nakon njene smrti ispisao šejh Šakir Sikirić“ (ibid. 155-158).

U Bosni i Hercegovini „postoje različita mišljenja o tome treba li žena posjećivati tekiju te može li imati svog kao svog duhovnog vodiča“ (ibid.: 156). Voloder-Strinić navodi da se među dervišima postavlja pitanje je li bolje dozvoliti ženama da prisustvuju zikru i u tekijama ili im je bolje dozvoliti da se u to vrijeme sastaju s prijateljicama na beskorisnim sijelima. Šejh Fejzullah Hadžibajrić, ugledan šejh u Bosni i Hercegovini, govorio je da je bolje da žena služi „svome mužu i porodici, što je ženina primarna zadaća“ (ibid.), navodeći kako ona tako osnažuje svoju duhovnost. Nadalje, Voloder-Strinić smatra da je važno da žene prisustvuju molitvi i obredima s muškarcima jer im je potreban duhovni vođa, a na sastancima s prijateljicama bi mogle učiti Kuran, no bez vodiča šejha ne bi postojao duhovni napredak (ibid.).

Vidljivo je da razni šejhovi na istim područjima imaju različita mišljenja o prisutnosti dervišana u tekijama te njihovom sudjelovanju u tekijama. Iz literature je vidljivo da su kroz povijest postojale cijenjene žene sufije kojima se i danas odaje počast, a tako i danas postoje dervišane koje su uključene u dervišku zajednicu te prema kazivanju (S. V. S.) u nekim slučajevima one dervišima određuju zadatke u zajednici. No, žene pripadnice zajednice koje nisu dervišane djelomično su marginalizirane te ih se ne uključuje u organizaciju i važne dogovore u zajednici. One su svakako dobrodošle u tekiji, ali samo prate muškarce u njihovoj molitvi i obredu. Na kraju, važno je primijetiti da u objema zajednicama ima mnogo manje žena nego muškaraca te se one ni ne trude uključiti u zajednicu kako bi bile u potpunosti izjednačene s muškarcima. Kazivačica (S. V. S.) u razgovoru navodi kako žene mogu jednako dobro obavljati funkciju šejha, no u njima je prisutan strah i stav kako nisu dorasle tome, s čime se kazivačica ne slaže.

7. Položaj žene u derviškoj zajednici

Voloder-Strnić piše kako

„osoba koja postane sufija ili derviš, jednom kad odškrine vrata tarikata i uđe u ocean tesawwufa više iz njega nikada ne izađe. Cilj te osobe je spoznaja Alaha, a to postići mogu samo oni koji su ustrajni i izdržljivi na tom putu, oni koji čine dobro i preporučuju dobro, oni koji malo pričaju, a kada nešto kažu, kažu ispravno.“ (Voloder-Strnić 2017: 187)

Autorica još navodi da je žena sufija ili dervišana

„bila kćer svog pobožnog oca, supruga svog pobožnog muža, a često i usamljeni tragač Uzvišenih Ljepota koje je spoznavala uz pomoć svog šejha koji je njen vođa, uvodi je u tajne *tesawwufa* i pokazuje pravi put“ (ibid. 12).

Bosanskohercegovačke pobožne žene ili sufije bile su pored toga majke, kćerke i supruge, uvijek uzorne u mjestima u kojima su živjele, „a isticale su se po svom ahlakom, mudrosti, znanju i spremnosti da pomognu i savjetuju te se one baš kao i muškarci mogu okriti ahlakom Muhammedije^[20]“ (ibid. 13). Te žene nekada su se nazivale badžije, što je tesawwufski termin koji označava stariju sestru, ali se u povijesti taj naziv koristio kada bi se obraćalo šejhovim suprugama. Danas se taj naziv više ne koristi, već se te žene naziva dervišanama ili sufijama, a neke od njih „postigle su visoke ciljeve u duhovnosti, te bile šejhe“ (ibid.). Dvije najpoznatije šejhe u Bosni i Hercegovini spominjala sam u prošlom poglavlju rada.

„Allah je jasno propisao i izrekao prisutnost žene i potpuno je izjednačio s muškarcem pred Sobom u uživanju njenih prava i odgovornosti.“ (Voloder-Strnić 2017: 211)

Prema Voloder Strnić, na mnogim se mjestima u Kuranu na različite načine spominju dužnost žene u činjenju ibadeta, propisi koji joj se nalažu, ali i olakšice kada se nađe u nekim, takozvanim *ženskim stanjima*. U obavljanju svakodnevnih djelatnosti, kao što su dnevni namazi, post, pomaganje siromašnima, doprinos obitelji i rodbini te odlazak na hadž, ne

²⁰ Najljepša ćud i ponašanje po uzoru na Muhammeda koje je preporučeno svim ženama i muškarcima.

postoje razlike između muškaraca i žena. Žena može ibadetiti na razne načine: namazom i postom, zekatom, čistoćom, džihadom²¹, dovom, spominjanjem Alaha i sl. (ibid. 211).

Kao što sam predočila, Voloder-Strinić ističe da ne postoji razlika između muškaraca i žena pri namazu ili pri zikrenju u tekiji. Također piše kako šejhovi u derviškim zajednicama nisu u tekijama nikada odvajali muškarce i žene (2017: 155). Ipak, moja su terenska istraživanja pokazala kako žene uvijek mole i klanjaju iza muškaraca, bilo to u tekiji za vrijeme zikra ili pri dnevnom klanjanju namaza. Ta odvojenost žena od muškaraca, prema kazivanju S. V. S., dobra je i za muškarce i žene, jer se tako mogu više koncentrirati na molitvu i slavljenje Boga. Kazivačica S. V. S. te druge žene u tekiji s kojima sam razgovarala, čak smatraju da su one u privilegiranoj poziciji jer su smještene na galerijskom prostoru gdje nalaze svoj mir te se tamo lakše sjedinjuju s Bogom. Također navode da je to prostor namijenjen samo njima te mogu sa strane moliti čak i kada ne smiju klanjati. U zajednici u Pehlinu, gdje su žene u drugoj prostoriji, također ne smatraju da ih odvojenost od muškaraca dovodi u podređenu poziciju jer njima namijenjen prostor u tekiji smatraju svojim, te tu mogu razgovarati o "ženskim temama". Štoviše, žene ne smatraju da su u odvojenom prostoru od muškaraca sve dok čuju šejha te mogu (u svom dijelu prostora) moliti i klanjati na isti način kao i muškarci. Ni u jednom trenutku nisam primijetila da se žene osjećaju zapostavljenima ili manje vrijednima jer su odvojene od muškaraca, već naprotiv – fizičku odvojenost smatraju prednošću i za žene i za muškarce. Derviši i dervišane k tome isitču da je prostor namijenjen ženama u tekiji, odnosno prostorija odvojena prolazom ili galerijom, zapravo prostor spojen s glavnim dvoranom tekije.

Kuran, naglašava Štojs, postavlja jednake standarde ponašanja pred muškarce i žene te ističe da su vjernici i vjernice prijatelji jedni drugima, pokazuje da ih smatra jednako sposobnima za održavanje društvenog morala te da ne privilegira muškarca u odnosu na ženu već privilegira samo vrlinu u odnosu na zlo (Štojs 2012: 182).

„Kroz povijest islama može se vidjeti da žena nije zaostajala za muškarcem u ispunjavanju zadanih vjerskih obaveza. Žena je ta koja je poslije primanja Objave bila prva koja je primila islam te nijedna religija svijeta nije ženi dala takvo mjesto, kao što joj je dao islam. Zato je žena kroz generacije to mjesto zauzimala dostojanstveno i bila

²¹ *Džihad* (arap.) je islamski izraz koji predstavlja koncept vjerske dužnosti muslimana. Na arapskom imenica *jihād* znači "borba".

poštovana kao majka, supruga, borac, sufija, ali nadasve kao vjernica“ (Voloder-Strinić 2017: 211).

Voloder-Strinić navodi kako je žena bila poštovana i ravnopravna s muškarcima po pitanju vjere i uloge u obitelji, dok u svom radu ne govori o položaju žene u širem društvu te općenito u ekonomiji i politici. U svojim kazivanjima spominje kako se žene danas školuju, osobito dervišane, jer sufizam nalaže obrazovanje kao važnu kvalitetu sviju, no pritom ne ističe poziciju žene na važnim ne-vjerskim društvenim razinama.

Prema muslimanskom uvjerenju, da bi namaz bio ispravan, tijelo mora biti potpuno čisto. U vrijeme mjesečnice, žene ne mogu klanjati, postiti, učiti Kuran tj. uzeti u ruke Kuran ispisan arapskim pismom, ne mogu ulaziti u džamiju te ne mogu imati odnose sa svojim muževima. Vjera ističe kako je Alah dozvolio ženama da u razdoblju mjesečnice odmaraju od islamskih dužnosti, namaza i posta, a kada to razdoblje završi, odnosno kad je žena ponovno „čista“, ona može postiti onoliko dana koliko je bila oslobođena dužnosti. Prema kazivanju S.V. S., propuštene dane posta zbog mjesečnice u razdoblju ramazana žena bi trebala nadoknaditi u sljedećih jedanaest mjeseci, a propušten namaz ne mora naknadno klanjati. Kazivačica dodaje i kako žena smije dolaziti u tekiju i obavljati zikr, jer se ne može u tom razdoblju prekinuti njena povezanost s Bogom. U razdoblju mjesečnice žena može učiti razne dove, zikriti Alaha, slušati šejha i učenje Kurana (Voloder-Strinić 2017: 212-213).

Prema kazivanju u derviškoj zajednici u Rijeci, svatko tko želi postati derviš, odnosno dervišana, mora biti punoljetna i zdrava osoba, vjernik, musliman koji se tada zavjetuje jer „nisu isti oni koju su se zavjetovali i oni koji su bez zavjeta“. Dervišana je vodič u tarikatu, pokazivatelj puta, osoba preko koje se pristupa šejhu i derviškim obredima, a ostale žene slijede svog vodiča i ispunjavaju zadane obaveze (Voloder-Strinić 2017: 213). Dervišanom se često postaje porijeklom tj. kada su starije žene iz obitelji (mame, bake) također bile dervišane. Osim toga, kako kazivači nastavljaju, dervišanom su postale i žene koje su htjele pronaći sebe i svoj duhovni put, kako bi pronašle Boga. Neke od žena postaju dervišane zbog bolesti ili osjećaja nemira i duhovne praznine, a u dervišku zajednicu ih tada nerijetko uvode obitelj, prijatelji ili poznanici:

„Inače potječem iz katoličke obitelji. Moja obitelj su vjernici. Znači, u vjeri sam oduvijek. Ali, evo, fala Bogu što sam upoznala gospodina Osmanija koji mi je u biti nadopunio moju vjeru u Boga i stavio me na pravi put. I šta je gospođa Igbala rekla,

načinom molitve i klanjanjem i svime time, jednostavno ti se duša ispuni, jednostavno nađeš neki svoj mir, jednostavno je.“ (R. M.)

„Tako sam sa svekrvom krenula tim putem. Pokojna moja svekrva, imala je 78 godina. Znači, ja kao snaja došla, imala sam 20 godina, uz nju. Ona je stvarno bila veliki vjernik. Krenula sam tim putem. Moj suprug je isto derviš (...) Nekako nađeš neki mir unutarnji koji je sada jako potreban svima nama, pogotovo jer živimo pod stresom, pod brzinom. I tako nekako nađeš tu molitvu mira, zahvaljujući zajednici našoj i šejhu.“ (kazivačica C. S. P.)

Žene koje često dolaze u tekiju, a nisu dervišane, nazivaju se *muhibe*, te mogu, ali i ne moraju, jednog dana postati dervišane. Ako ipak odluče postati dervišane, njihova se uloga mijenja utoliko što moraju preuzeti neku obvezu u tekiji, redovito mole, čine dobra djela te te vjerski teže višem i boljem, čemu ih se i poučava u tarikatu.

Uz ranije navedene potrebne kvalitete, prema kazivanju dervišane S. V. S. dervišem se postaje tako da osoba od učitelja šejha dobiva određena učenja koja uključuju pet dnevnih namaza te svakodnevno učenje pojedinih odlomaka iz Kurana (*virđ*). Kazivačica S. V. S., ujedno i dervišana, svoj put prema *tesawwufu* započela je vrlo mlada družeći se s ljudima koji su živjeli svoju vjeru. Među njima joj je najviše pomogao njen budući muž koji je bio uključen u druženja s ljudima koji su upravo preko *tesawwufa* primili islam. Zajedno s mužem htjela je postati pripadnica tarikata te su pronašli svog šejha koji ih je potpuno prihvatio. Kako ističe, u tekiji su se osjećali kao u obitelji. Dervišane, prema kazivanjima, u dervišluku pronalaze sve duhovno i tjelesno dobro.

Kako govore kazivanja, dervišana ili žena koja je položila zavjet mora dvaput paziti na svoja nedjela, a ne samo jednom kao ostale, zato što će biti kažnjena prvi put za grijeh, a drugi put za kršenje zavjeta. Prema kazivanju šejha H. O., žene su u dervišluku bolje nego muškarci, vjerojatno zbog ozbiljnosti s kojom pristupaju vjeri; one su “veće vjernice“, iako uče jednako kao i muškarci. Bez obzira na njihovu predanost, mnogo je manje žena u dervišluku u odnosu na muškarce. Zajednica u Rijeci broji oko tristo derviša i svega tridesetak dervišana. U nakšibendijskom tarikatu, prema kazivanju S. V. S., u današnje vrijeme je mnogo više žena nego što je to bilo kada je kazivačica počela dolaziti u tekiju.

Za razliku od žena koje su samo pripadnice zajednice, dervišane mogu pristupiti u zajedničke prostorije derviša i šejha. Žene koje nisu dervišane mogu sudjelovati u životu

zajednice, ali moraju slušati dervišane koje ih vode u zajednici. Dužnosti dervišane koja je vodič ženama u zajednici su organizacija različitih aktivnosti i dječjih druženja, pomaganje roditeljama, obilazak bolesnih, poticanje djece na dobra djela i pozitivne društvene vrijednosti. U riječkoj zajednici dervišana i čisti tekiju, sprema hranu, prenosi znanja sa starijih dervišana na mlađe. U tom dijelu obveza su u potpunosti samostalne, tj. dervišana sama kupuje namirnice, sama radi i sama daje sve u zajednicu.

Derviši, pa tako i dervišane, žive skromno, vrednujući milosrđe i humanost. Ne razlikuju dječake od djevojčica u uključivanju u zajednicu. U kazivanjima se često spominje skromnost derviša u kojoj najviše pomažu žene te se ističe dužnost dervišane da ne zakine muža u njegovoj predanosti molitvama i obredima:

„Ako derviš ima dobru ženu koja brine o obitelji te redovito moli i služi Bogu, smatra se da će se i on sam osjećati dobro. Ako ima lošu ženu koja ne drži do vjerskih običaja i poniznog ponašanja unutar obitelji te izvan nje, bit će loš derviš.“ (šejh H. O.)

Prema kazivanju dervišane Sabine Voloder-Strinić, u nakšibendijskoj derviškoj zajednici u većini slučajeva žene se obraćaju za pomoć šejhu te se ne moraju prethodno savjetovati s dervišanom, iako je ona u zajednici vodič ženama te ima dozvolu tumačiti snove ili savjetovati žene. Dervišana S.V.S. govori:

„Kod nas svi pitaju šejha. A ako je nešto dodatno, ako su neke druge aktivnosti koje mi imamo redovno, dogovore se sa mnom. Ali kad i dođu da mene nešto pitaju, ili ako su nešto sanjale, ja njima kažem da pitaju svoga šejha.“ (S.V.S.)

Kazivačica S.V. S. navodi da derviši i dervišane u nakšibendijskoj zajednici imaju slobodan odnos sa šejhom te da žene vole osobno pričati sa šejhom o svojim problemima. Ona kao dervišana podržava blisku vezu pripadnica zajednice sa šejhom, te ih savjetuje da prihvate šejhove odgovore na njihova pitanja. Također smatra prihvatljivim da šejh samostalno šalje žene kod dervišane po savjete.

Šejh u Pehlinu i šejh u Kaćunima prihvaćaju svakoga tko dođe kod njih po savjet, tumače snove svojim dervišima i dervišanama te nastoje pomoći. Ipak, oni potiču žene da se o mnogim pitanjima savjetuju s dervišanom zbog međusobno njima bliskih tema. Time šejhovi također pokazuju potpuno povjerenje u dervišanu na koju se oslanjaju u svojoj zajednici. I same žene u Kaćunima navode da im je lakše pitati dervišanu Sabinu – njen suprug je šejh, s kojim se ona može dodatno savjetovati oko određenog problema kod kuće.

Zbog navedenih kazivanja i razgovora sa šejhovima, dervišanima i ženama pripadnicama derviške zajednice, mislim da su žene više povezane s dervišanima te radije razgovaraju s njima, nego sa šejhom, vjerojatno zbog osjećaja bliske povezanosti s njima i osjećaja lakšeg izražavanja pred njima.

Prisustvom u derviškoj zajednici u Pehlinu uočila sam prisnost i slogu derviša i dervišana, međusobno poštovanje i njihov zajednički rad i molitvu. Iako postoje odijeljeni prostori za žene i muškarce u tekiji, žene slobodno prolaze prostorom za muškarce. Prisutna je podjela poslova u tekiji te se derviši s poštovanjem odnose prema radu žena koji uključuje kuhanje i pospremanje. U zajednici naglašavaju jednakost derviša i dervišana u sudjelovanju u obredu no može se primijetiti da jedino muškarci izvode glavni obred, dok žene u drugoj prostoriji u tišini mole ili razgovaraju. Ženska uloga dolazi do izražaja prije i nakon obreda u pripremi svega što je potrebno, uključujući uređivanje tekije i spremanje hrane, a kasnije posluživanje muškaraca koji jedu prije žena te pospremanje i čišćenje. No, prema kazivanjima, razlika između derviša i dervišana se ne uočava, a najvažnija im je njihova međusobna povezanost i zajedničko sudjelovanje u zajednici.

„I mi smo povezani. Jedina razlika između derviša i dervišana je da su derviši spremni i zaklinju se dati život za mene, dervišane ne. One na to nemaju pravo. Ali ako ona to preuzme, to je njezin odabir.“ (šejh H.O.)

U derviškoj zajednici u Kaćunima također je vidljiva složnost i suradnja derviša i dervišana. Kako je tekija u Kaćunima mnogo veća od tekije u Pehlinu, postoje dva prostora u kojima žene mogu obavljati zikr. Jedan je u istoj prostoriji u kojoj klanjaju i derviši, samo su žene nekoliko metara iza muškaraca, dok je drugi dio za žene galerijski odvojen prostor u koji zalaze samo one. Galerijski prostor je manje osvijetljen te manji broj žena u njemu zikri. U donjem prostoru i žene i muškarci slobodno prolaze te se nakon obreda u istom prostoru poslužuje večera istovremeno ženama i muškarcima. Hranu poslužuje muškarac i dervišima i dervišanima. Za razliku od zajednice u Pehlinu gdje sam primijetila da žene u drugoj prostoriji tiho mole i razgovaraju, u zajednici u Kaćunima žene nisu razgovarale, već su bile predane molitvi i obredu zikra. Također sam uvidjela da muškarci razgovaraju sa ženama nakon obreda u zajedničkom prostoru, dok su u zajednici u Pehlinu žene i nakon obreda prilikom večere ostale u posebnoj prostoriji.

8. Obred inicijacije

Šejh Hajrulah Osmani iz reda rifaja inicijaciju dervišane izvodi putem obreda i pod zakletvom. Tijekom obreda ne smije dodirivati dervišanu, nego samo prolazi preko nje brojanicama za molitvu. Prema kazivanju šejha, taj čin nedodirivanja nije *primitivizam*, već respekt i čuvanje osobnosti osobe koja se zareduje. U tome je i osnovna razlika spram obreda inicijacije muškarca u kojem ima bioenergetskog dodira. Žena mora biti pokrivena glave, kose i vrata, te treba zakriti siluetu svojega tijela. Za razliku od žena, muškarci se tijekom obreda inicijacije za derviše „čiste“, tj. njihova se duša pročišćava zikrom i oživljava vjerom, te nerijetko padnu u trans u kojem, za razliku od žena, nije važno dotiču li šejha.

Prema kazivanju Sabine Voloder-Strinić, dervišane iz reda nakšibendija i ujedno novinarke, postupku inicijacije prethodit će šejhu izražena želja i ljubav da se postane dervišanom, kao i želja da se nauči puno više o islamu i tesawwufu. *Iradet*, odnosno želja, i *murid* (onaj koji želi) su preduvjeti za ulazak u tarikatu. Na duhovnom putu to znači željeti osloboditi se svih niskih htijenja (*murada*), željeti biti s vodičem (Strinić 2004). Prvi i temeljni uvjet da bi žena bila u tarikatu i postala dervišanom je poštivanje šerijata, što također vrijedi i za muškarce. Ako žena poštuje šerijat, šejh će joj dati određeni vid učenja na jednom listu papira sa zadacima koje treba činiti svako jutro i zikra koji se obavlja svakog tjedna uoči petka, četvrtak navečer. Sa šejhom žena ne smije imati fizički dodir, osim ako je jako star pa mu može poljubiti ruku prigodom čestitanja i iz poštovanja.

Prema šejhu Striniću (2004),

„kada je kandidat spreman za stupanje na duhovni put, odnosno uvođenje u tarikatu, šejh izabere dvojicu iskusnijih derviša koji će kandidata dovesti pred šejha. Šejh sjedi na sedždžadi^[22] leđima okrenut prema kibli^[23] (gleda u *džemaat*, zajednicu). Derviši dovode kandidata i držeći ga pod ruku nazivaju prvi selam^[24] *Esselamu alejkum ja ehle's-šerijat* na što šejh odgovara, *Ve alejukumu's-selam ja ehle šerijat*. Desnom nogom zajedno kandidat i *šahidi* (derviši svjedoci) korače naprijed i stanu opet

²² *Sedžadžada* je mjesto obavljanja sedžde, a to može biti ovnova kožica ili posebna platnena prostirka koja se koristi samo u tu svrhu. *Sedžda* je trenutak u molitvi kada osoba spušta svoju glavu na tlo koje dotiče čelom i nosom, istovremeno sa šakama, koljenima i stopalima.

²³ *Kibla* je arapska riječ za smjer prema kojem bi trebao biti okrenut musliman tokom molitve. Muslimani se tokom molitve okreću u smjeru Mekke koja se nalazi u Saudijskoj Arabiji.

²⁴ Arapski pozdrav koji koriste muslimani širom svijeta.

na *nijaz*²⁵ nazivajući drugi selam, *Esselamu alejkum ja ehle't-tarikat*. Na to šejh uzvratiti na selam. Sva trojica ponovo zakorače jedan korak, stanu i nazivaju treći selam, *Esselamu alejkum ja ehle'l-marifet*, i na ovaj selam šejh uzvratiti.“

Prema objašnjenju Voloder-Strinić, „esselamu alejkum je islamski pozdrav koji znači mir neka je na tebe. U ovom slučaju, ova tri pozdrava se simbolički izgovaraju u smislu da kandidat prihvata šerijat (vjerski zakon), tarikat (put tesawwufa) i marifet (spoznaja Boga), što jedan derviš mora usvojiti da bi bio derviš i postizao određena duhovna saznanja i na kraju spoznao Uzvišenog Boga što i jeste cilj jednog derviša.

„Nakon toga kandidat i svjedoci sjednu pred šejha tako da kandidata dodiruju koljena šejha. Budući derviš stavi ruke na šejhova stegna ili koljena a šejh svoje na dervišova koljena ili stegna. Potom se uče tekbiri²⁶ i šejh uči, najprije u desno, a potom i u lijevo uho derviša određenu dovu kojom moli Allaha za svaki dio bića toga *murida*. Iza toga šejh počinje zikr.“ (Strinić 2004).

„Derviš oponaša šejha u zikru, a isto čine i svi prisutni. Po završetku *zikra*, šejh često *muridu* daje da pije tri gutljaja vode, šerbeta²⁷ ili čak vode s malo soli unutra, što zavisi od toga što je šejh vidio u svom *muridu*, da li treba još nešto da “prelomi“. Na kraju se uči opća dova za novog *murida* i sve prisutne. *Murid* će onda dobiti pisanu *inabu* (povratnica, vraćanje od grijeha u pokornost) u kojoj stoje šejhove jasne instrukcije u vezi dnevnih obaveza, učenja i slično.“ (ibid.)

Ženski obred inicijacije razlikuje se utoliko što u vrijeme

„kada je kandidatkinja spremna za stupanje na duhovni put šejh izabere dvije starije dervišane koje će kandidatkinju dovesti pred šejha. Dervišane dovode kandidatkinju te je drže pod ruku kao što u muškom obredu iskusniji derviši drže kandidata. Nakon nazivanja selama, kandidatkinja i svjedoci (dervišane) sjednu pred šejha na pristojnoj udaljenosti, pošto se radi o ženama. Potom se uče tekbiri kao i u obredu kod muškaraca te šejh uči, najprije u smjeru desnog uha , a potom i u smjeru lijevog uha

²⁵ Osoba, derviš stoji na nogama i stavlja ruku na srce blagim naklonom gornjeg dijela tijela iskazuje duboko poštovanje prema šejhu

²⁶ Tekbir je islamski uzvik kojim se slavi ili veliča Alah

²⁷ Šerbe je popularno, slatko bezalkoholno piće i servira se hladno. Radi se od svježeg ili kuhanog voća i njegovog soka ili kuhanjem cimeta, klinčića i šećera

kandidatkinje određenu dovu kojom moli Alaha za svaki dio bića toga murida. Iza toga šejh počinje zikr.“ (S. V. S.).

Nastavak izvedbe obreda inicijacije žena identičan je opisanom muškom obredu.

9. Zaključak

Slijedom provedenog terenskog istraživanja i spoznaja stečenih iz literature, upoznala sam se sa životom i položajem žene u derviškoj zajednici. Žene su uključene u dervišku zajednicu te, premda je uočljiv znatno manji broj dervišana spram derviša, one obnašaju dužnosti u sličnoj ili gotovo istoj mjeri kao i muškarci. U obje zajednice jasna je i vidljiva podjela poslova na takozvane muške i ženske poslove, a svi ih izvršavaju jednako aktivno radi dobrobiti zajednice. Ponašanje žena unutar zajednice sukladno je tumačenju islama, a u pojedinostima svaki derviški red određuje svoja pravila unutar zajednice. Tako su dervišane u riječkom Pehlinu odvojene za vrijeme obreda zikra u drugoj prostoriji, ne izvode obred kada i derviši, već tiho pjevuše ili šaptom razgovaraju. Za razliku od njih, dervišane nakšibendijskog reda u Kaćunima aktivno sudjeluju u izvođenju obreda zikr djelomično odvojene od muškaraca, nekoliko metara iza derviša ili na galeriji, ali u zajedničkom prostoru. U zajednici u Pehlinu dervišane večeraju nakon derviša, dok u Kaćunima derviši i dervišane večeraju zajedno.

Derviši žive u skladu s učenjem Kurana i s velikim štovanjem Alaha, ali veliku pozornost pridaju i zbivanjima izvan religije, primjerice, sudjelovanjem u znanstvenom radu te radom za opće dobro, na vrlo skroman način što je u skladu sa sufijskim učenjem. I žene i muškarci veliku pozornost posvećuju molitvi i izvedbi obreda, ne samo iz duhovnih razloga, već i u svrhu jačanja homogenosti zajednice. Svatko kao pojedinac doprinosi rastu zajednice kako u duhovnom tako i u svjetovnom načinu života. Premda je među muškarcima i ženama jasna podjela poslova, njih izvršavaju s podjednakom učinkovitošću i pažnjom te bez pogovora. Hijerarhija u zajednici je jasna te dervišane imaju prednost pred ženama koje nisu dervišane. Može se primijetiti da su dervišane puno učenije i obrazovanije od onih koje nisu dervišane. Prema riječima kaćunskog šejha, dervišani se svaka osoba uvijek može obratiti za savjet. Radilo se o dervišani, ili pak šejhu ili dervišu, njihovi se savjeti mogu odnositi kako na svjetovna tako i na duhovna pitanja. Dervišane su jednako važne kao i derviši u pitanjima vezanim za zajednicu. Dervišane uglavnom vode brigu o djeci u zajednici, od malena ih uče o obvezama od kojih se neke odnose samo na dječake, a neke samo na djevojčice. Ta podjela je izraženija među već odraslim pripadnicima zajednice, npr. pri obredima u riječkoj zajednici gdje su žene uglavnom zadužene za kuhanje, dok muškarci izvode obred. No, dok isključivo muškarci mole i izvode zikr u pehlinskoj tekiji, žene se slobodno kreću tim prostorom. U

nakšibendijskom redu, kako je navedeno, dervišane izvode zikr s muškarcima, a nakon obreda muškarci su zaduženi za posluživanje hrane i pića.

Obred inicijacije muškaraca razlikuje se od obreda inicijacije žena samo u pogledu dodirivanja dervišane od strane šejha. Žene su svakako uključene u dervišku zajednicu te im se pridaju velike zasluge u održavanju zajednice, a to je prisutnije u zajednici nakšibendijskog reda u kojem se obredi održavaju mnogo učestalije nego u zajednici rifajskog reda. Svaka derviška zajednica ima svoje specifičnosti te se položaj i život žena unutar jedne zajednice djelomično razlikuje od života žena u drugoj zajednici. Derviški redovi razlikuju se sami po sebi te svaki šejh ima svoja pravila i učenja koja prenosi svojim dervišima i dervišanama. Položaj i život žena u zajednici uvelike ovisi o stupnju obrazovanja žena te financijskom statusu zajednice koja ulaže u njihovo obrazovanje, ali također i o broju žena i dervišana u nekom derviškom redu. Žena koja postaje dervišana dužna je i želi postići viši stupanj obrazovanja, jer tako sufizam nalaže.

U ovom istraživanju, važno pitanje odnosilo se na razliku žena koje su dervišane te žena koje su pripadnice zajednice, ali nisu dervišane. Prema kazivanjima šejhova i dervišane, dervišana uvijek teži višem te ima većih ambicija u životu po pitanju obrazovanja, saznanja o vjeri i različitostima unutar zajednice i izvan nje.

Zaključno, moje istraživanje uloge i načina života žena unutar riječke rifajske i kaćunske nakšibendijske zajednice, pokazalo je brojne sličnosti i razlike unutar tih dviju zajednica, te se u okviru zadane teme ne mogu donijeti neki jednoobrazni generalni zaključci .

Na kraju, iznijela bih podatak šejha Sinanove tekije u Sarajevu o tekiji u blizini Sarajeva u koju dolaze samo žene. Nažalost, u svom terenskom istraživanju nisam imala priliku posjetiti ovu tekiju, te bih to svakako uvrstila u nastavak istraživanja ove teme. Također, moje dosadašnje istraživanje se temeljilo na opažanjima unutar dvaju derviških redova, no prema literaturi i kazivanjima šejha beктаšijskog reda, širenje istraživanja na beктаšijski red bi moglo donijeti vrlo zanimljive podatke u okviru moje istraživačke teme. Naime, kao što sam već naznačila u radu, u beктаšijskom redu, unatoč strogim pravilima, žene su proturječile muškarcima koji ih podcjenjuju. Danas u tom derviškom redu žene zajedno s muškarcima sudjeluju u obredima i molitvama te im se, prema kazivanju šejha, pridaje vrlo važna uloga. Takvi podaci svakako naznačuju još veću nijansiranost istraživačkih zaključaka o životu i položaju žena u derviškoj zajednici.

10. Popis literature i izvora

HENIG, David. 2014. „Tracing creative moments. The emergence of translocal dervish cults in Bosnia-Herzegovina“. *Focaal. Journal of Global and Historical Anthropology* 69: 97-110.

HENIG, David. 2016. „Hospitality as Diplomacy in Post-Cosmopolitan Urban Spaces. Dervish Lodges and Sofra-Diplomacy in Post-War Bosnia-Herzegovina“. *The Cambridge Journal of Anthropology* 34(2), 76-92.

HIRSI ALI, Ayaan. 2009. *Djeвица u kavezu*. Zagreb: Naklada Ljevak.

HIRSI ALI, Ayaan. 2016. *Heretkinja*. Zagreb: Naklada Ljevak.

KALČIĆ, Špela. 2007. *Nisem jaz Barbika*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

KRLEŽA, Miroslav. 1977a. *Opća enciklopedija 2*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

KRLEŽA, Miroslav. 1977b. *Opća enciklopedija 7*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

Kuran s prijevodom Besima Korkuta. 2012. Sarajevo: El-Kalem. Dostupno na: <https://medzlis-split.org/images/pdf/prijevod-kurana-besima-korkuta.pdf> (pristup 9. 9. 2018.).

Manifest Sabora Islamske zajednice u Hrvatskoj. 2017. Dostupno na: <https://www.islamska-zajednica.hr/vijesti/odrzano-zasjedanje-sabora-islamske-zajednice-u-hrvatskoj> (pristup 22. 9. 2018.).

MERNISSI, Fatima. 2005. *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*. Sarajevo: buybook.

MUJKIĆ, Zinka. 2009. „Mistična misao o Islamu; Tesawwuf ili sufizam“. *Spectrum* 3-4: 135-142.

MUTAHERRI, Murtada. 1997. *Prava žene u islamu*. Zagreb: Mešihat islamske zajednice u Hrvatskoj.

PETROVIĆ, Željka, Tihana RUBIĆ i Petar BAGARIĆ. 2008. „Biti derviš u Hrvatskoj“ <http://www.zarez.hr/clanci/bit-dervis-u-hrvatskoj> (pristup 21. 12. 2017.).

SERIN, Rahmi. 2004. *Tarikatski savjeti i upute*. Kaćuni: UG Hastahana – tekija Mesudija.

SPAHIĆ-ŠILJAK, Zilka. 2007. *Žene, religija i politika. Analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici u BiH*. Sarajevo: Internacionalni multireligijski i interkulturni centar IMIC Zajedno.

STRINIĆ, Luan. 2004. „Inicijacija – tri koraka do istine“ *Kelamu br. 2*, <http://www.mesudija.ba/kelamul-sifa-online/> (pristup 22. 12. 2017.).

ŠPEHAR, Milan. 2010. „Mistika u velikim nekršćanskim monoteističkim religijama židovstvu i islamu“, *Zagreb: Obnovljeni život, Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 65/1:57-76.

ŠTOJS, Tihana. 2012. „Neki vidici položaja žena u islamu“, *Zagreb: Obnovljeni život, Časopis za filozofiju i religijske znanosti* 67/2:179-194.

Tekija Blagaj-Medžlis Islamske Zajednice Mostar. [s.a.]. Mostar: Medžlis Islamske Zajednice Mostar.

Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. 2006. Dostupno na: <http://www.islamskazajednica.ba/component/content/article?id=43:ustav-islamske-> (pristup 22. 9. 2018.).

VOLODER-STRINIĆ, Sabina. 2017. *Badžije pobožne muslimanke*. Sarajevo: Dobra knjiga.

11. Popis kazivača i kazivačica

C. S. P., 01. 05. 1969., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka

Đ. P., 08. 08. 1965., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka

H. O., 31. 10. 1963., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka

I. B., 20. 08. 1958., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka

L. S., 25.06. 1968., intervju 22. 4. 2018., Pazarić

R. M., 02. 09. 1978., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka

S. V. S., 25. 10. 1971., intervju 19. 12. 2017., Vidopoziv Zagreb - Pazarić

S. V. S., 25. 10. 1971., intervju 22. 4. 2018., Kaćuni

V. B., 07. 07. 1961., intervju 29. 12. 2017., Pehlin, Rijeka

Život i položaj žene u derviškoj zajednici

Sažetak

Tema ovog rada je afirmacija žene u dervišku zajednicu pri čemu je rad usredotočen na njezinu ulogu u zajednici, način odijevanja te na razlike između muškaraca i žena pri svakodnevnom izvršavanju obveza kao i pri vjerskim obredima. Izuzev razlike između muškarca i žene u radu se pozornost također posvećuje razlici između žena koje su pripadnice derviškog reda, odnosno, dervišana i onih koje nisu dervišane. Cilj diplomskog rada je istražiti život i položaj punopravne pripadnice derviške zajednice, dervišane, na primjeru dviju derviških zajednica, reda rifaja u Rijeci te nakšibendijskog reda u Sarajevu. Istraživanje je provedeno u okviru pitanja kako dervišane postaju punopravne pripadnice derviškoga reda, koja su njihova prava i obveze u zajednici, kakvi su odnosi moći između punopravnih pripadnica i pripadnika odabranih derviških redova, kao i između dervišana i ne-dervišana koje žive u derviškoj zajednici. Cilj istraživanja je odgovoriti na pitanje kako funkcionira derviška zajednica u cijelosti, uključujući njezinu svjetovnu i duhovnu stranu, približiti obredne običaje i okarakterizirati ulogu žene u njoj. Rad je strukturiran tako da objašnjava obilježja sufizma kao sastavnog dijela Islama, metodologiju istraživanja, položaj žene u derviškoj zajednici i islamu, terenskom istraživanju derviškog reda rifaja u romskom naselju Pehlin u Rijeci koje se između ostalog sastojalo od prisustvovanja derviškom obredu povezanom s preminulom dervišanom, te opisu obreda inicijacije derviša i dervišana. Uz analizu literature vezane uz položaj žene u islamu te literaturu i građu vezanu uz dervišku zajednicu općenito, rad se također temelji na etnografskom terenskom istraživanju primjenom promatranja i polustrukturiranih intervjuja. Težište u radu stavljeno je na etnografiju položaja i života dervišane u cilju pridonosa još uvijek slabo poznatoj i relativno neistraženoj temi, poznavanju života derviških zajednica.

Ključne riječi: *derviš, dervišana, rifaje, nakšibendije, sufizam, islam*

Life and position of woman in dervish community

Abstract

This thesis deals with the affirmation of women in the dervish community with the focus on women's role in it, their way of dressing, and the differences between men and women in the daily obligations as well as in religious ceremonies. Apart from the differences between men and women, this paper also analyses the differences between women who are members of the dervish order, so called dervishes, and those who are not dervishes. The aim of this master thesis is to explore the life and position of a full-fledged member of the dervish community on the example of two dervish communities, the order of rifai in Rijeka and the dervish nakshibend order in Sarajevo. The research was conducted to investigate how dervish women become full members of the dervish order and their rights and obligations in the dervish community. Furthermore, research deals with the power relations between full-fledged male and female members of the selected dervish ranks, as well as between dervishes and non-dervishes who live in the dervish community. The aim of this research is to answer the question how dervish community functions as a whole, including its secular and spiritual side, to explain their ritual customs and characterize the role of women in it. The work is structured to explain the features of Sufism as an integral part of Islam, the research methodology, the position of women in dervish community and Islam, and the field research of the dervish order of rifai in the Roma settlement Pehlin in Rijeka. Furthermore, the field research included attending the dervish ritual associated with a deceased female member and the description of the initiation rites of dervishes. In addition to literature analysis related to the position of women in Islam, as well as literature and materials related to the dervish community in general, thesis is based on ethnographic field research using observation and semi-structured interviews. The paper emphasizes the ethnography of the position and life of dervish in order to contribute to the still unknown and relatively undiscovered topic, the life of dervish communities.

Keywords: *dervish, rifai, nakshibend, Sufism, Islam*